

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу

Мартинюк Ігор Леонтійович

Механізм підтримки розвитку аграрного сектору в Україні

спеціальність: 281 - Публічне управління та адміністрування освітньо-
професійна програма - Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студентка групи
ПУАм-21
І.Л. Мартинюк

Науковий керівник:
д.е.н., професор, А. Ю. Васіна

Кваліфікаційну роботу допущено
до захисту;

“___” _____ 20__р

Завідувач кафедри

_____ М. М. Шкільняк

ТЕРНОПІЛЬ - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Особливості функціонування аграрного сектору та об'єктивна необхідність підтримки його розвитку.....	7
1.2. Законодавчо-нормативна база підтримки розвитку аграрного сектору в Україні	13
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМУ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ.....	22
2.1. Аналіз рівня та чинників розвитку аграрного сектору	22
2.2. Організаційна та інформаційна підтримка розвитку аграрного сектору .	31
2.3. Механізм економічної підтримки розвитку аграрного сектору.....	37
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ.....	46
3.1. Удосконалення економічної підтримки розвитку аграрного сектору.....	46
3.2. Напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектору	52
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність проблеми. Дослідження механізмів підтримки розвитку аграрного сектору в Україні набуває великої ваги в контексті сучасних економічних та соціальних викликів. Аграрний сектор є однією з основних складових національної економіки, відіграючи ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни та її експортного потенціалу. В умовах глобалізації та зростаючої конкуренції на світових ринках, розвиток ефективних механізмів підтримки аграрного сектору стає необхідністю для підвищення його конкурентоспроможності та адаптації до змінних ринкових умов.

Значна частка українського ВВП та зайнятості населення пов'язана з аграрним сектором, що підкреслює його стратегічне значення для стабільності та розвитку країни. Водночас, сектор стикається з низкою викликів: від застарілих технологій і недостатнього рівня інвестицій до проблем земельних відносин та недосконалості регуляторного середовища. Все це вимагає глибокого аналізу та розробки цілеспрямованих заходів, спрямованих на модернізацію галузі, підвищення її ефективності та створення умов для сталого розвитку.

Дослідження механізмів підтримки аграрного сектору необхідне для розробки комплексної стратегії, яка б забезпечила розвиток аграрної галузі в умовах змінюваного глобального економічного ландшафту та внутрішніх викликів, що стоять перед Україною.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Сучасні наукові дослідження в аграрному секторі України концентруються на кількох ключових аспектах. По-перше, акцент робиться на аналізі ефективності державних програм і політик, що включають субсидії, кредитні програми та податкові пільги, та їх вплив на продуктивність і сталість аграрного виробництва. По-друге, важливість інновацій та технологічного розвитку, включаючи новітні агротехнології, біотехнології та цифровізацію, вивчається в контексті підвищення ефективності і мінімізації екологічного впливу. Третій напрямок фокусується на екологічно чистих технологіях, зменшенні використання хімікатів та підвищенні стійкості

агроекосистем. Нарешті, досліджуються соціальні аспекти, такі як розвиток сільських територій, підтримка малих і середніх агропідприємств, та вплив аграрної політики на життя сільського населення. Серед вчених, які досліджували вищезазначені проблеми варто віднести таких як: Білоченко А., Бойко В., Бойко Л., Васіна А., Дудукалова О., Матвієнко Г., Ісаян А., Костецький Я., Мельник А., Страпчук С., Шкільняк М., Школа В. та ін.

Мета та завдання кваліфікаційної роботи. Мета кваліфікаційної роботи полягає у вивченні теоретичних основ і розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму підтримки розвитку аграрного сектору в Україні, з акцентом на стимулювання інновацій та забезпечення сталого розвитку.

Для реалізації означеної мети в роботі передбачено вирішення наступних завдань:

- вивчити особливості функціонування аграрного сектору та об'єктивна необхідність підтримки його розвитку;
- розглянути законодавчо-нормативну базу підтримки розвитку аграрного сектору в Україні;
- проаналізувати рівня та чинників розвитку аграрного сектору;
- дослідити організаційну та інформаційну підтримку розвитку аграрного сектору;
- розглянути механізм економічної підтримки розвитку аграрного сектору;
- розробити пропозиції щодо удосконалення економічної підтримки розвитку аграрного сектору;
- визначити напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектору.

Об'єктом дослідження є аграрний сектор України в його сучасному стані, з урахуванням економічних, соціальних, технологічних та екологічних аспектів.

Предметом дослідження є механізми державної підтримки, регулювання та стимулювання розвитку аграрного сектору в Україні, а також оцінка ефективності існуючих та потенційних інструментів і стратегій в цій галузі.

Методи дослідження. У процесі нашого дослідження, присвяченого механізмам підтримки розвитку аграрного сектору в Україні, були використані різноманітні наукові методи, що сприяли глибокому аналізу та зрозумінню цієї сфери. Застосування емпіричних та історичних методів дозволило дослідити існуючі теорії та практики в контексті аграрного розвитку. Використання порівняльного аналізу та синтезу допомогло виявити ключові фактори, що впливають на ефективність державної підтримки аграрного сектору. Статистичні та графічні методи виявилися корисними для оцінки макроекономічних тенденцій та визначення взаємозв'язків між різними економічними показниками, що впливають на аграрний сектор. Метод узагальнення використовувався для систематизації отриманих даних та розробки конкретних рекомендацій щодо поліпшення механізмів підтримки аграрного сектору в Україні.

Інформаційною базою дослідження слугує українське законодавство та нормативна документація, разом із офіційними статистичними даними, які були отримані від Національного банку України, та звітами від банківських інституцій країни. Для глибшого аналізу також використовувалися статті з періодичних видань, дослідження місцевих та іноземних науковців, а також відповідні ресурси, доступні онлайн.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів підтримки розвитку аграрного сектору в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що окремі положення та висновки дослідження мають практичну спрямованість та можуть бути використані органами влади у процесі розвитку механізмів підтримки ефективного функціонування аграрного сектору економіки.

Апробація результатів дослідження. За темою дослідження опубліковано тези, які були апробовані на: VIII Науково-практичній конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю «Актуальні проблеми економіки, підприємництва та управління на сучасному етапі» (м. Тернопіль, 27 жовтня 2023 р.); Науковій інтернет-конференції студентів та

молодих вчених кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу «Інноваційні технології в менеджменті та публічному управлінні» (м. Тернопіль, 24 листопада 2023 р.).

Структура роботи. Робота сформована зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи складає 71 сторінка, у тому числі 4 таблиці, 5 рисунків, список використаних джерел з 69 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

1.1. Особливості функціонування аграрного сектору та об'єктивна необхідність підтримки його розвитку

Аграрний сектор є одним із ключових напрямків національної економіки, що відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни та стабільності економічного розвитку. Характеризуючись своєю специфікою, аграрний сектор залежить від багатьох факторів, включаючи кліматичні умови, доступ до ринків, інноваційні технології та урядову підтримку.

Перш за все, аграрний сектор є важливим джерелом доходу для значної частини населення, особливо у регіонах з аграрною орієнтацією, що не тільки забезпечує зайнятість та доходи мільйонам людей, але й сприяє розвитку сільських територій, покращуючи якість життя і зменшуючи міграцію до міст.

Однак, аграрний сектор стикається з численними викликами. Ці виклики включають кліматичні зміни, які призводять до нестабільності врожаїв, зростання витрат на виробництво, потребу у впровадженні інноваційних технологій для підвищення продуктивності, а також необхідність адаптації до змінюваних умов ринку.

Тому об'єктивна необхідність підтримки розвитку аграрного сектору є важливою для забезпечення його стабільності та стійкості. Державна підтримка може включати фінансові стимули, інвестиції у наукові дослідження та розробку, а також розробку політик, що сприяють сталому розвитку сектора, що в свою чергу, може забезпечити не тільки продовольчу безпеку, але й економічне зростання та соціальний прогрес.

Для глибокого розуміння та визначення особливостей розвитку аграрного сектору економіки, ключовим кроком є аналіз академічної літератури та

дослідницьких праць, спрямованих на вивчення сутності поняття «аграрний сектор», що дозволить зрозуміти комплексні аспекти, що формують цей сектор, включаючи його економічні, соціальні, екологічні та технологічні складові.

Так, Гончарук Н. Т. під аграрним сектором економіки розуміє «сукупність взаємопов'язаних галузей сільського господарства і функціонально пов'язаних обслуговуючих формувань, які задовольняють потребу в продуктах харчування і сировини для переробної промисловості» [9, с. 21-22].

Визначення аграрного сектору економіки, яке надає Гончарук Н.Т., акцентує увагу на мережі взаємопов'язаних галузей, що не лише включають сільське господарство, але й обслуговуючі формування, які сприяють задоволенню потреб у продуктах харчування та сировині для переробної промисловості. Такий підхід розширює поняття аграрного сектору, виходячи за рамки традиційного сільського господарства, та відображає комплексність та взаємозалежність різних галузей в аграрному ланцюжку створення вартості. Включення обслуговуючих формувань у визначення підкреслює важливість логістики, зберігання, переробки та розподілу в аграрному секторі, підвищуючи його ефективність та впливаючи на загальну продуктивність.

Однак, хоча це визначення наголошує на взаємозалежності та функціональній пов'язаності різних галузей, воно може не повністю охоплювати більш широкі соціальні, екологічні та економічні аспекти, які також важливі для розуміння аграрного сектора в сучасному контексті. Наприклад, роль сталого розвитку, екологічних ініціатив, а також вплив глобалізації та міжнародної торгівлі можуть бути ключовими факторами, що впливають на розвиток аграрного сектора. Таким чином, більш всебічне визначення, яке враховує ці ширші фактори, могло б надати повніше розуміння ролі та значення аграрного сектора в економіці.

На думку І. Г. Сурай «Аграрний сектор економіки охоплює всі підприємства України незалежно від форми власності і організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію й продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації

(установи), що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики» [61, с. 263].

Визначення аграрного сектору, надане І. Г. Сураєм, є широким та всеохоплюючим, оскільки воно включає всі підприємства України, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та продуктів її первинної переробки, незалежно від форми власності чи організаційно-правової форми. Такий підхід враховує не тільки виробничі, але й обслуговуючі підприємства, а також організації, що відіграють роль у розробці та реалізації державної аграрної політики. Це визначення підкреслює важливість інтеграції різних елементів аграрного сектору, показуючи його як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що разом формують аграрну систему країни.

Проте, хоча таке визначення є комплексним і включає широкий спектр учасників аграрного сектору, воно може не повністю відображати деякі новітні тенденції та виклики, з якими стикається аграрний сектор сьогодні. Наприклад, воно не акцентує увагу на ролі інновацій, технологічного прогресу, сталого розвитку та міжнародних торговельних зв'язків. У сучасному світі ці фактори мають вирішальне значення для аграрного сектору, оскільки вони впливають на його конкурентоспроможність, ефективність та здатність адаптуватися до глобальних екологічних та економічних змін. Тому варто розширити визначення, включивши ці аспекти, щоб надати більш повне уявлення про сучасний аграрний сектор.

Комплексне визначення сутності аграрного сектору сформульовано у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року: «Аграрний сектор України з його базовою складовою, сільським господарством є системоутворюючим в національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, аграрний сектор

України безперечно спроможний на вагомий внесок у вирішення світової проблеми голоду» [60].

Визначення аграрного сектору, сформульоване у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року, є комплексним і багатограним. Воно визначає аграрний сектор як системоутворюючий елемент національної економіки, підкреслюючи його важливість не тільки у виробничому, але й у соціально-економічному, екологічному та енергетичному контекстах. Основна увага приділяється ролі сільського господарства у забезпеченні продовольчої, економічної, екологічної та енергетичної безпеки держави, а також у розвитку технологічно пов'язаних галузей та формуванні основ розвитку сільських територій. Визначення також вказує на роль аграрного сектору у забезпеченні стабільного доступу населення до якісного та безпечного продовольства і в його потенціалі щодо вирішення глобальної проблеми голоду. З огляду на комплексність запропонованого визначення, ми дотримуватимемось цього розуміння сутності аграрного сектору в нашій роботі.

Розвиток аграрного сектору економіки є унікальним та має свої специфічні особливості, які можна визначити на основі аналізу наукової літератури [7; 10; 20]. Перш за все, аграрний сектор тісно пов'язаний з природними ресурсами та умовами, зокрема землею, водою та кліматом, що робить його особливо вразливим до змін клімату, екологічних чинників та природних катастроф.

Другою особливістю є те, що аграрний сектор має велике соціально-економічне значення. Він є ключовим джерелом зайнятості, особливо у сільських районах, та важливим фактором у забезпеченні продовольчої безпеки. Розвиток аграрного сектору впливає на стабільність доходів сільського населення та на рівень їх життя.

Третьою важливою особливістю є залежність аграрного сектору від державної підтримки та регулювання. Урядові політики, що включають субсидії, кредитування, податкові пільги та інші форми підтримки, мають значний вплив на розвиток аграрного сектору.

Четвертою особливістю є висока ступінь глобалізації та міжнародної інтеграції аграрного сектору, що включає не тільки експортно-імпортні відносини, але й обмін технологіями, інвестиції та стандарти якості продукції.

П'ятою особливістю є потреба в технологічному розвитку та інноваціях. Впровадження новітніх агротехнологій, методів управління та раціональне використання ресурсів є ключовими для підвищення продуктивності та ефективності в аграрному секторі.

Шостою особливістю є взаємозалежність аграрного сектору з іншими галузями економіки. Розвиток аграрного сектору сприяє розвитку обробної промисловості, логістики, торгівлі, послуг та інших сфер, формуючи складні міжгалузеві відносини.

Таким чином, унікальність аграрного сектору полягає в його багатогранності та взаємозв'язку з численними економічними, соціальними та екологічними факторами, що вимагають комплексного підходу до його розвитку та управління.

Досліджуючи проблемні аспекти розвитку аграрного сектору економіки України, Костецький Я. виокремлює ряд специфічних особливостей, які підкреслюють необхідність державної підтримки його розвитку, а саме:

- істотно нижчий порівняно з розвиненими зарубіжними країнами рівень державної підтримки аграрного сектору: як безпосередньо виробників, так і експортного субсидування продовольчої продукції для її просування на зовнішні ринки;

- наслідки затяжної системної кризи 1990-х р., що викликали глибоку деформацію соціально-економічного життя населення сільських територій та структури сільськогосподарського виробництва;

- незадовільний рівень розвитку виробничої й ринкової інфраструктури, що здійснює значний вплив на кінцеву ефективність сільськогосподарського виробництва;

- низька наукомісткість вітчизняного сільського господарства і щораз зростаючий розрив у цьому відношенні із зарубіжними країнами, що актуалізує

завдання вибору напрямків розвитку аграрного виробництва, які забезпечують його стійке зростання в довгостроковій перспективі;

- пріоритетне значення аграрного сектору як гаранта національної продовольчої безпеки та розвитку експортного потенціалу;

- важлива соціальна і регіональна функція сільськогосподарського виробництва, що дає змогу забезпечувати зайнятість населення сільських територій [18, с. 30-31].

Розвиток аграрного сектору економіки України, з огляду на визначені Костецьким Я. особливості, потребує цілісної та ефективної законодавчої бази, яка забезпечить комплексну підтримку цього важливого напрямку. Недостатній рівень державної підтримки, як у фінансовому аспекті, так і в аспекті експортного субсидування, потребує уваги на рівні законодавства. Законодавчі ініціативи повинні спрямовуватися на стабілізацію та розвиток аграрного сектору через фінансові стимули, розвиток інфраструктури та підтримку експортних можливостей, що в свою чергу допоможе зміцнити економічне становище України на міжнародній арені.

Негативні наслідки системної кризи 1990-х років, що сформували глибокі деформації в соціально-економічному житті сільських територій та в структурі сільськогосподарського виробництва, потребують уваги і системного підходу в законодавчому регулюванні. Необхідно розробляти закони, які б сприяли модернізації аграрного сектору, забезпечували соціальний захист сільського населення та сприяли відновленню та розвитку сільського господарства як ключового напрямку національної економіки.

Враховуючи низьку наукомісткість вітчизняного сільського господарства та важливість аграрного сектору як гаранта національної продовольчої безпеки та розвитку експортного потенціалу, законодавство має відігравати ключову роль у визначенні напрямків розвитку та інновацій. Підтримка наукових досліджень, технологічного оновлення та інвестицій у аграрний сектор, а також створення умов для розвитку нових, більш продуктивних та стійких аграрних

технологій є важливими кроками на шляху до забезпечення сталого розвитку аграрного сектору в Україні.

1.2. Законодавчо-нормативна база підтримки розвитку аграрного сектору в Україні

У розвитку аграрного сектору в Україні важливу роль відіграє законодавчо-нормативна база, яка визначає стратегічні напрямки та механізми державної підтримки цієї ключової галузі. Створення та вдосконалення законів, що регулюють аграрний сектор, є необхідним для забезпечення його сталого розвитку, конкурентоспроможності та інтеграції в світові ринкові умови. Законодавство в цій сфері охоплює широкий спектр питань, від земельних відносин та управління природними ресурсами до підтримки інновацій, технологічного розвитку та захисту прав виробників та споживачів аграрної продукції. Ефективна законодавча база стимулює зростання продуктивності, покращує умови для сільськогосподарських підприємств та сприяє соціально-економічному розвитку сільських регіонів.

Законодавчо-нормативна база, яка сприяє розвитку аграрного сектору в Україні, має своє коріння у законі, прийнятому 17 жовтня 1990 року під назвою «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»[43]. Цей закон став віхою у визначенні ролі селянства як ключового елемента в розвитку земельних відносин, моралі та національної культури. Він виписує цілий ряд організаційних, економічних і правових заходів, спрямованих на підтримку сільських територій та агропромислового комплексу, відзначаючи при цьому важливість надання аграрній галузі статусу з першочерговою фінансовою підтримкою для вирішення актуальних проблем.

Законом передбачено різноманітні пільги та преференції для жителів сільських районів та аграрного сектору, втім, практичне впровадження цих положень часто виявляється недостатньо систематизованим і не завжди

вписується в ширшу картину державної політики. Стаття 1 закону передбачає, що держава забезпечує пріоритетність сільськогосподарського та соціального розвитку сільських територій через вжиття організаційних, економічних та правових заходів, зокрема, через надання агропромисловим виробникам свободи у виборі форм власності, напрямків діяльності, а також права на власність результатів їхньої праці. Проте, деякі рамкові норми цього закону, які мали б забезпечити пріоритетність розвитку сільських територій при створенні інших нормативних актів та державних програм, в реальності не знаходять ефективного застосування.

Рішенням Верховної Ради України, датованим 22 червня 2000 року під номером 1825-III [40], було зафіксовано, що недотримання урядом ключових аспектів Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», а також інших законодавчих актів, які надають пріоритет аграрному сектору, призвело до втрати традиційних експортних ринків. Це, у свою чергу, спричинило негативний вплив на виробництво сільськогосподарської продукції в Україні, зниження її виробничого потенціалу, падіння споживання основних видів продовольства на душу населення та загальний спад у соціальній сфері сільських районів, що погіршило стан продовольчої безпеки країни. Також було відмічено, що Концепція Національної програми відродження села на 1995–2005 роки, прийнята Верховною Радою України 4 лютого 1994 року (рішення № 3924-XII) [41], мала більше декларативний, ніж практичний характер, оскільки сама Програма на основі цієї Концепції так і не була реалізована.

Декларативний характер різних програм і концепцій розвитку національної економіки, на жаль, є характерною рисою політики уряду України. Часто ці програми і концепції формуються з великими амбіціями і обіцянками, але в кінцевому підсумку не призводять до істотних або якісно нових рівнів розвитку в аграрному секторі чи інших галузях економіки. Ця проблема посилюється відсутністю чітко визначеної персональної та відомчої відповідальності за невиконання цих програм. Через брак конкретних механізмів

відслідковування та відповідальності, багато з цих ініціатив залишаються на папері, не перетворюючись на реальні дії або результати. Це створює ситуацію, в якій державні ресурси та зусилля не використовуються ефективно, а потенціал розвитку втрачається через недостатню дієву реалізацію політичних рішень.

За допомогою закону України від 18 січня 2001 року № 2238-III «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [44], встановлювалися ключові напрямки державної стратегії у сфері аграрної реформи, вважаючи сільське господарство пріоритетною галуззю. Згідно з цим законом, пріоритетний розвиток сільського господарства повинен здійснюватися через стабільну законодавчу та нормативно-правову базу для підтримки і стимуляції агропідприємництва, включаючи державну підтримку наукових розробок екологічно безпечних та ресурсозберігаючих технологій, закупівлю аграрної продукції для державних потреб, квотування продукції тваринництва та рибальства, а також формування спеціалізованих цінових, податкових і кредитних механізмів. Закон містить важливі економіко-фінансові стимули для розвитку сільського господарства.

Проте, практичне втілення цього закону виявилось неефективним у створенні оптимальної цінової політики для аграріїв, що базувалася б на галузевих стандартах витрат і нормах прибутку. Запровадження заставних цін та регулювання доходів через систему державних дотацій і субсидій, згадане у статті 3 закону, не було належно реалізовано. Також залишилися невирішеними питання страхування ризиків у сільськогосподарському виробництві, які були визначені у статті 15 закону, що свідчить про недоліки у впровадженні та реалізації аграрного законодавства.

Концепція Загальнодержавної програми соціального розвитку села, яка була запланована до 2011 року і затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України 10 серпня 2004 року (№ 573-р)[49], на жаль, так і не була втілена в життя, а відповідна державна програма так і не отримала офіційного схвалення. Це стало ще одним прикладом того, як стратегічні плани та ініціативи можуть залишатися лише на папері без практичної реалізації.

Однак, основні напрямки державної політики у сферах, які впливають на стимулювання аграрного виробництва та розвиток сільськогосподарського ринку, включаючи бюджетну, кредитну, цінову, страхову та регуляторну політику, а також забезпечення продовольчої безпеки, були визначені в Законі України від 24 червня 2004 року № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» [35]. Цей закон мав на меті закріпити основи для ефективного розвитку аграрного сектору, але його практичне застосування виявилось обмеженим, що підкреслює недоліки у формуванні законодавчо-нормативної бази регулювання розвитку аграрного сектору економіки України.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [42], ухвалений 18 жовтня 2005 року під номером 2982-IV, закладає фундамент аграрної політики країни, яка орієнтується на національні пріоритети і прагне інтегрувати Україну у світову економіку. В рамках цього закону визначено, що аграрна політика має включати цілий комплекс правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на підвищення продуктивності аграрного сектору, вирішення соціальних питань сільських жителів та забезпечення балансованого та сталого розвитку сільських районів.

Відповідно до статті 3 цього закону, серед пріоритетів державної аграрної політики визначено створення умов для реалізації та захисту земельних прав аграріїв, розвиток ринкових земельних відносин і охорону земель. Ці заходи мали на меті забезпечити продовольчу безпеку країни, трансформувати аграрний сектор у високоефективний та конкурентоздатний як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, і сприяти сталому розвитку в аграрній галузі, харчовій промисловості та переробці сільськогосподарської продукції.

З метою реалізації дії Закону на практиці, Уряд України пропонував Концепцію Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки, яка була затверджена Розпорядженням від 21 грудня 2005 року під номером 536-р [48]. Проте, на жаль, ця Концепція не знайшла свого втілення у вигляді конкретної програми на державному рівні. Згодом була прийнята Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року (згідно з

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158[37]), яка мала на меті забезпечити життєздатність та конкурентоспроможність сільського господарства, продовольчу безпеку країни та збереження селянства як носія української ідентичності.

В межах цієї програми було передбачено фінансування з Державного бюджету у розмірі 120,7 мільярдів гривень, спрямоване на різноманітні напрямки: від розвитку соціальної сфери та сільських територій до фінансової підтримки аграрного сектора, удосконалення системи управління в аграрному секторі, професійної освіти, аграрної науки та дорадництва. Серед конкретних заходів програми було виконання проектів щодо підтримки індивідуального житлового будівництва, розвитку мережі сільських автомобільних доріг, модернізації медичного обслуговування у сільських районах та інших ініціатив. Також програма передбачала оновлення матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення їх доступом до фінансових інструментів.

Аудит, проведений Рахунковою палатою України [13], виявив, що Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року була реалізована неефективно. За результатами аудиту було встановлено, що очікуваний соціальний розвиток села, який мала забезпечити програма, не був досягнутий. Незважаючи на зростання валової продукції сільського господарства, експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, а також інвестицій в аграрний сектор, соціальна сфера села продовжувала занепадати. Це виявилось у скороченні кількості сільських населених пунктів, зменшенні кількості об'єктів соціальної інфраструктури у сільській місцевості та зростанні безробіття. Крім того, середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства залишалася однією з найнижчих серед усіх галузей економіки.

Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року, яка була затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 3 лютого 2010 року під номером 121-р [50], також не знайшла

свого втілення в реальні дії. Ця програма, задумана як стратегічний план розвитку сільських районів, не була виконана, і розпорядження про її затвердження було анульоване наступним урядом вже у вересні 2010 року. Цей факт ще раз підкреслює проблему нестабільності та непослідовності у впровадженні довгострокових державних програм в Україні, а також відсутність ефективної координації та продовження політики при зміні урядів.

Сучасний розвиток сільського господарства в Україні орієнтується на ряд ключових пріоритетів, визначених урядовими документами. Одним з таких документів є Концепція розвитку сільських територій на період до 2025 року, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 23 вересня 2015 року під номером 995-р [50]. Концепція розглядає сільський розвиток через призму різних аспектів: від диверсифікації економічної діяльності та зростання доходів на селі до покращення умов проживання, охорони навколишнього середовища, збереження сільського населення та розширення можливостей місцевих громад. Також акцентується на приведенні законодавства у відповідність до стандартів ЄС.

У рамках цієї Концепції розвитку сільських територій планувалося зосередитися на покращенні якості життя на селі, забезпечуючи доступність соціальних послуг і відповідність гарантованим державними стандартами, що включає залучення молодих фахівців у сфері сільського господарства, розвиток транспортної інфраструктури, телекомунікацій, підтримку розвитку комунального господарства та житлового будівництва на селі, а також розвиток медичного обслуговування, культури та спорту.

Однак, необхідно зазначити, що, як і всі інші, представлена Концепція має узагальнюючий та декларативний характер, що вимагає деталізації та конкретизації через стратегічні та програмні документи.

У 2016 році Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проект Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки до 2021 року [45], який, однак, так і не був прийнятий. Цей проект був спрямований на створення конкурентоспроможного аграрного сектору,

підтримку малих та середніх аграрних виробників, рівний доступ до фінансових ресурсів та удосконалення форм і методів державної підтримки.

Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України 3 квітня 2017 року під номером 275-р [38], встановлює пріоритети для розвитку сільського господарства. Він передбачає земельну реформу з акцентом на створення ринку землі, оптимізацію правового регулювання, упорядкування даних Державного земельного кадастру, а також удосконалення механізмів стимулювання агропромислового комплексу, зокрема через розробку нових інструментів підтримки аграрних виробників.

Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, прийнята Урядом 13 вересня 2017 року (Розпорядження КМУ № 664-р) [51], зосереджена на створенні умов для розвитку фермерських господарств і кооперації, покращенні фінансового стану сільського населення, розширенні можливостей отримання державної фінансової підтримки, а також створенні прозорих механізмів набуття у власність земельних ділянок. Ці ініціативи спрямовані на підтримку і розвиток сільської економіки, проте їх ефективна реалізація вимагала конкретних дій та забезпечення необхідних ресурсів, чого так і не було досягнуто.

У квітні 2020 року Уряд України ухвалив Постанову КМУ № 341 [39], спрямовану на стабілізацію цін на товари соціальної значущості, включаючи деякі продукти харчування, через декларування змін їх роздрібних цін. Для підтримки розвитку картоплярства та овочівництва уряд схвалив дві концепції цільових програм на період до 2025 року (Розпорядження КМУ № 1345-р [47] та № 1333-р[46]), спрямовані на розвиток цих галузей та підтримку виробників.

Одним із ключових кроків у покращенні управління аграрним сектором стало схвалення Стратегії розвитку експорту аграрної продукції до 2026 року [52], що підтримує експорт сировини і включає плани державної фінансової підтримки кооперативів. Крім того, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [36] передбачає поліпшення доступності ринків, розвиток

інфраструктури для зберігання та переробки продукції. Важливою ініціативою став також новий Закон "Про сільськогосподарську кооперацію", що усунув правові невідповідності і покращив умови для функціонування кооперативів, хоча показники їхнього розвитку залишаються скромними. Закон "Про внесення змін щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" відкрив ринок землі в Україні, але його вплив на аграрний сектор поки що незначний через численні обмеження, які планується зняти в майбутньому, щоб сприяти ефективному розподілу земельного ресурсу.

Оцінюючи законодавчу базу, яка регулює розвиток аграрного сектору економіки України, можна зробити висновок про її безсистемність, непослідовність та різноманітність пропонованих напрямів реалізації у різні часові періоди. Така невизначеність і відсутність узгодженої стратегії веде до суттєвих асиметрій у розвитку аграрного сектору, який залишається орієнтованим переважно на експорт сировини рослинництва з низьким рівнем доданої вартості. Така ситуація перетворює Україну на сировинний додаток до світових ринків, одночасно збільшуючи залежність аграрного сектору, а відтак і всієї економіки країни, від зовнішніх ринкових умов і кон'юнктури сировинних ринків.

Висновки до розділу 1

Аграрний сектор в Україні визначається як комплексна система, що включає не лише безпосереднє сільськогосподарське виробництво, але й пов'язані з ним обслуговуючі галузі та організації, що забезпечують розробку та реалізацію аграрної політики. Це підкреслює важливість аграрного сектору як системоутворюючого елемента в економіці країни, відповідального за продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку.

Аграрний сектор України характеризується своєю специфічністю, зокрема високою залежністю від природних умов, кліматичних змін та необхідністю

постійної адаптації до ринкових умов. Важливу роль відіграє орієнтація на сировинний експорт, що ставить аграрний сектор у залежність від кон'юнктури світових сировинних ринків та потребує розвитку внутрішніх можливостей з доданою вартістю.

Необхідність державної підтримки аграрного сектору впливає з його стратегічного значення для економіки країни та потреби в усуненні наслідків системної кризи, інвестування в наукові дослідження та інноваційні технології. Державна підтримка повинна бути спрямована на покращення інфраструктури, створення стимулів для розвитку аграрного виробництва, зокрема малих та середніх виробників, та сприяння їхній інтеграції у глобальні ланцюжки створення вартості.

Законодавчо-нормативна база відіграє критичну роль у формуванні та регулюванні аграрного сектору України. Вона встановлює основні правила та принципи для ведення аграрного бізнесу, визначає механізми державної підтримки та регулює земельні відносини. Ефективна законодавча рамка є важливою для забезпечення стабільності, прогнозованості та стійкого розвитку аграрного сектору.

Історично законодавча підтримка аграрного сектору в Україні виявилася фрагментарною та непослідовною, що призводить до відсутності узгодженого підходу у розвитку цієї важливої галузі. Така безсистемність у законодавстві створює ризики для довгострокового розвитку аграрного сектору, ускладнює адаптацію до змінюваних ринкових умов та інноваційних вимог. Відсутність чіткої, послідовної та довгострокової стратегії в законодавстві може призвести до неефективного використання ресурсів, проблем з продовольчою безпекою та обмеження потенціалу експорту.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМУ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз рівня та чинників розвитку аграрного сектору

Аграрний сектор економіки України, який завжди відігравав ключову роль у національній та світовій продовольчій безпеці, зіткнувся з безпрецедентними викликами в умовах воєнного стану. Розвиток сільського господарства, яке є фундаментом для виробництва основних харчових ресурсів, опинився під загрозою через прямі та непрямі наслідки військових дій. Це змушує переосмислити традиційні підходи до аграрного менеджменту, виробництва та логістики.

Значні зміни у зовнішньому середовищі аграрного сектору вимагають глибокого аналізу нових ризиків та загроз. По-перше, це стосується безпеки землеробства та зберігання врожаю, які зазнають впливу від прямих воєнних дій. По-друге, важливо враховувати змінені логістичні маршрути, які кардинально впливають на процеси доставки сільськогосподарської продукції до кінцевих споживачів, в тому числі на міжнародні ринки.

Непрямі наслідки воєнних подій також мають величезне значення. Зокрема, це фінансові обмеження, зміни у ціновій політиці та доступ до кредитних ресурсів. Все це ускладнює процеси планування та управління в аграрному секторі, вимагаючи нових стратегій та адаптаційних механізмів.

Таким чином, розгляд ризиків та загроз для аграрного сектору в умовах воєнного стану в Україні є актуальним і необхідним для вироблення ефективних рішень, спрямованих на забезпечення стабільності, безпеки та продовження розвитку цієї критично важливої галузі.

Аграрний сектор України займає важливе місце у світовій аграрній індустрії, особливо у виробництві та експорті ключових сільськогосподарських

культур. Україна посідає п'яте місце у світі за обсягами експорту пшениці, експортуючи 19,4 мільйона тонн на рік [69]. Вона також є другим за величиною експортером кукурудзи на світовому ринку [67]. Щодо соняшникової олії, то Україна займає лідируючу позицію, контролюючи 47% світового експорту цього продукту [68].

Аграрний сектор України вирізняється значним акцентом на розвиток рослинництва. Виробництво таких культур, як пшениця, кукурудза, та соняшник, є фундаментом для сільськогосподарської індустрії країни. Ці культури відіграють ключову роль не тільки у внутрішньому продовольчому забезпеченні, але й у формуванні експортного потенціалу України.

Важливим елементом аграрного сектору є розвинена інфраструктура, що включає сучасні зернові термінали, транспортні мережі та логістичні центри. Особливо значущими є порти Чорного та Азовського морів, які до повномасштабного вторгнення Росії в Україну забезпечували ефективний вихід української аграрної продукції на світові ринки.

Разом з тим, не зважаючи на високі експортні показники України на світових ринках продукції рослинництва, аграрний сектору має ряд загрозливих тенденцій у своєму розвитку, які в умовах війни значно посилилися. Коротко зупинимося на кожній з таких загроз.

Однією із основних загроз для розвитку українському аграрного сектору є значний дисбаланс між виробництвом продукції рослинництва і тваринництва на користь рослинництва, що в підсумку має негативний вплив на збереження родючості ґрунтів, розвитку малого фермерства та сімейних ферм. Окрім цього, орієнтація на швидкий розвиток галузі рослинництва поглиблює сировинний характер не лише аграрного сектору, але й економіки в цілому.

Так, аналіз структури посівних площ в Україні (табл. 2.1) дає змогу зрозуміти тенденції та загрози для родючості ґрунтів, що є однією із основних загроз для сталого розвитку сільського господарства та країни в цілому.

Таблиця 2.1

**Посівні площі основних сільськогосподарських культур в Україні
у 1990-2021 роках, тис. га***

	1990	1995	2000.	2005	2010.	2015	2021.	Приріст 1990-2021 pp.		Питома вага	
								тис. га.	%	1990	2021
Уся посівна площа	32406	30963	27173	26044	26952	26902	28581	-3825	-12	100	100
Зернові культури	14583	14152	13646	15005	15090	14739	15995	1412	10	45	56
з них: кукурудза	1234	1174	1364	1711	2709	4123	5522	4288	347	4	19
Технічні культури	3751	3748	4187	5260	7296	8350	9244	5493	146	12	32
у тому числі										0	0
цукрові буряки (фабричні)	1607	1475	856	652	501	237	227	-1380	-86	5	1
соняшник	1636	2020	2943	3743	4572	5105	6622	4986	305	5	23
ріпак	90	49	214	207	907	682	1311	1221	1357	0	5
соя	93	25	65	438	1076	2158	1006	913	982	0	4
Картопля і овоче-баштанні культури	2073	2165	2277	2041	1967	1823	1807	-266	-13	6	6
Кормові культури	11999	10898	7063	3738	2599	1990	1535	-10464	-87	37	5

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

Аналізуючи структуру посівних площ в Україні за період з 1990 по 2021 рік, ми спостерігаємо суттєві зміни в аграрному ландшафті. Загальна площа землі, відведена під зернові культури, зросла з 45% до 56% від усіх посівних площ. Зокрема, частка кукурудзи в структурі зернових збільшилась з 4% у 1990 році до 19% у 2021 році, що свідчить про зростання попиту на цю культуру на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках.

Технічні культури також показали значний ріст питомої ваги з 12% до 32%. Найбільше зросла площа під соняшником – на 4986 тис. га, що становить 23% від усіх посівних площ у 2021 році, зростання ріпаку з 0% до 5% (з 90 тис. га до 1311 тис. га), і сої з 0% до 4% (з 93 тис. га до 1006 тис. га). Такі тенденції підтверджують зміщення фокусу аграрного сектору на культури з вищою рентабельністю. Водночас, значне скорочення посівних площ цукрових буряків з 5% до 1% відображає зміни у внутрішньому та зовнішньому попиті.

Однак, цей перехід в структурі посівних площ може нести в собі ризики для родючості ґрунтів. Значне скорочення площ під кормовими культурами з 37% до 5% вказує на відхід від традиційних сівозмін, які є критично важливими для підтримання родючості чорноземів. Технічні культури, як правило, потребують інтенсивного використання добрив та пестицидів, що може призвести до зниження якості ґрунту та збільшення ерозії. Особливо це стосується соняшнику, який відомий своїм високим споживанням поживних речовин з ґрунту. Таке інтенсивне збільшення посівних площ технічних культур може призвести до деградації одного з найцінніших природних ресурсів країни.

Щодо структури виробництва аграрної продукції та її експортного потенціалу, то варто звернути увагу на товарну структуру експорту агросектору, яка дасть відповідь на питання щодо перспективи його розвитку в найближчому майбутньому (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Товарна структура експорту аграрного сектору України у 2010-2021 роках

Структура експорту аграрної продукції	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Частка продуктів рослинного походження, %	40,0	54,7	53,1	58,3	53,6	56,1
Частка живих тварини і продуктів тваринного походження, %	7,8	5,7	6,5	5,8	5,4	4,9
Частка жирів та олій тваринного і рослинного походження, %	26,3	22,7	24,2	21,4	25,9	25,4
Частка готових харчових продуктів, %	25,9	16,9	16,2	14,5	15,2	13,7
З них, частка готових харчових продуктів з рослинництва, %	2,6	1,8	1,4	1,2	1,4	1,5

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

Аналіз товарної структури експорту аграрного сектору України протягом 2010-2021 років виявляє значні зміни у спрямованості зовнішньої торгівлі. Частка продукції рослинництва зросла з 40% у 2010 році до 56,1% у 2021 році, що свідчить про зміцнення позицій України як світового експортера рослинницької продукції. Водночас, частка живих тварин та продуктів тваринного походження зменшилася з 7,8% до 4,9%, що може вказувати на структурні зміни в аграрній індустрії країни та про занепад тваринництва.

Однак, незважаючи на загальне зростання частки продукції рослинництва в експорті, частка готових харчових продуктів знизилася з 25,9% до 13,7%, а частка готових продуктів рослинництва залишається надзвичайно мізерною і складає всього 1,5% у 2021 році. Це вказує на важливу тенденцію: хоча Україна ефективно використовує свій аграрний потенціал для вирощування та експорту сировини, країна не досягла значного прогресу у виробництві продукції рослинництва з високою доданою вартістю у вигляді готової харчової продукції.

Одним із основних мотивів розвитку галузі сировинного рослинництва в Україні безумовно є вищий рівень рентабельності, ніж в галузі тваринництва (рис. 2.1), що зумовлено значним попитом на продукцію рослинництва на світових ринках та можливістю великих обсягів експорту цього виду продукції через морські порти.

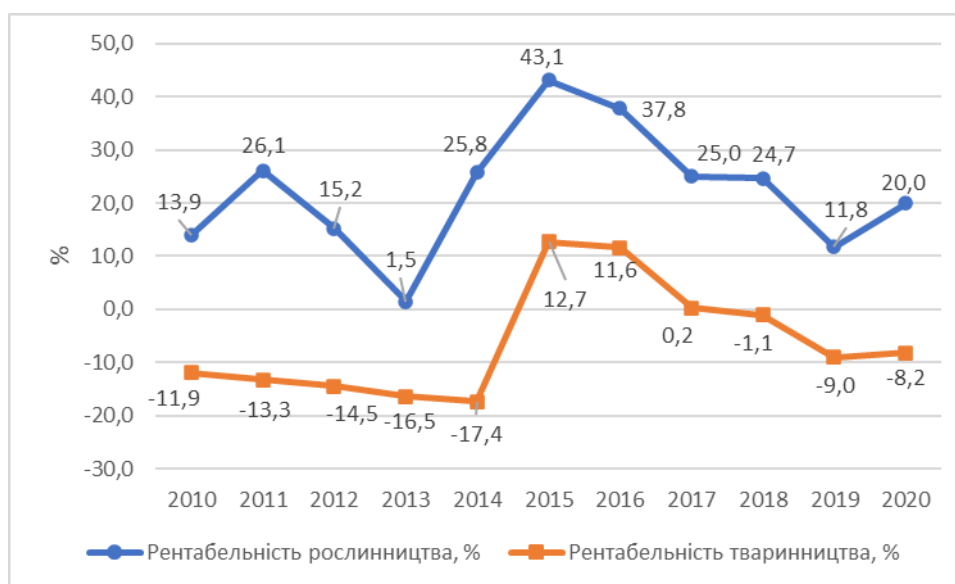

Рис. 2.1. Динаміка рентабельності основних галузей аграрного сектору України у 2010-2020 роках

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

Дані рисунку 2.1 свідчать, що динаміка рентабельності рослинництва в Україні в період з 2010 по 2020 рік показує значні коливання, з піком у 43,1% у 2015 році та зниженням до 1,5% у 2013 році. Натомість, рентабельність тваринництва за той самий період переважно знаходилась на низькому рівні чи

навіть була негативною, із спадом до -17,4% у 2014 році і незначним покращенням до -8,2% у 2020 році.

Така тенденція підкреслює необхідність державної підтримки розвитку тваринництва. Від розвитку тваринництва залежить не лише збільшення доданої вартості аграрного сектору через виробництво продукції з вищою рівнем складності, але й обсяги внесення органічних добрив (рис. 2.2), які важливі для підтримки та збереження родючості ґрунтів. Підвищення рентабельності тваринництва може також сприяти зменшенню дисбалансу в аграрному секторі та збільшенню його стійкості.

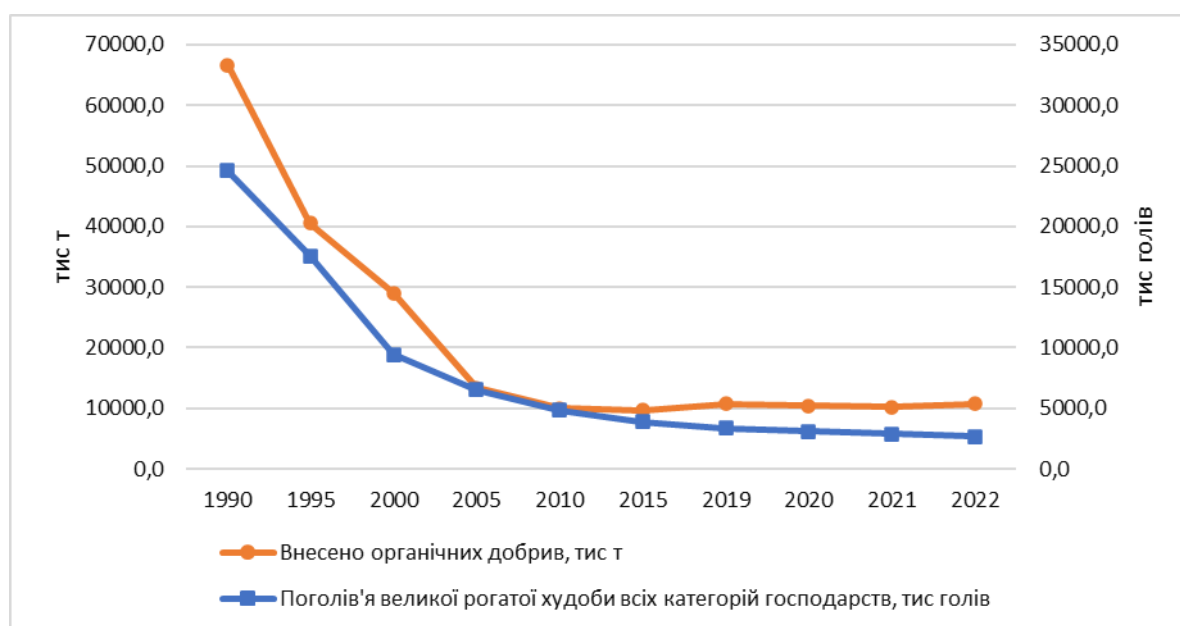

Рис. 2.2. Динаміка поголів'я ВРХ та внесення органічних добрив у 1990-2022 роках

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

Дані рисунку 2.2 свідчать, що за період з 1990 по 2022 рік, в Україні спостерігається стабільне зниження поголів'я великої рогатої худоби з 24623,4 тисяч голів до 2644,0 тисяч голів. Таке зниження має прямий вплив на обсяги внесення органічних добрив, які важливі для підтримки родючості чорноземів. Хоча внесено органічних добрив було зменшено від 66617,4 тисяч тонн у 1990 році до 13387,3 тисяч тонн у 2005 році, ми бачимо невелике зростання з 2019 року, досягнувши 10745,9 тисяч тонн у 2022 році. Незважаючи на це, суттєве

скорочення поголів'я худоби вказує на критичну необхідність підтримки розвитку тваринництва, щоб запобігти деградації ґрунтів і зберегти аграрну продуктивність. Адже за даними Держгеокадастру середній баланс гумусу в останні п'ять років має від'ємне значення на рівні від -2,0 до -2,8, що свідчить про критичний стан ґрунтів в Україні, які є основою для вирощування експортної сировинної продукції сільського господарства.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність підтримки розвитку аграрного сектору економіки, особливо в галузі тваринництва, яка є важливою для виконання умов сталого розвитку аграрного сектору та економіки в цілому. Спрямованість підтримки розвитку тваринництва варто визначати на основі аналізу ролі того чи іншого типу господарств у вирощування великої рогатої худоби (рис. 2.3)

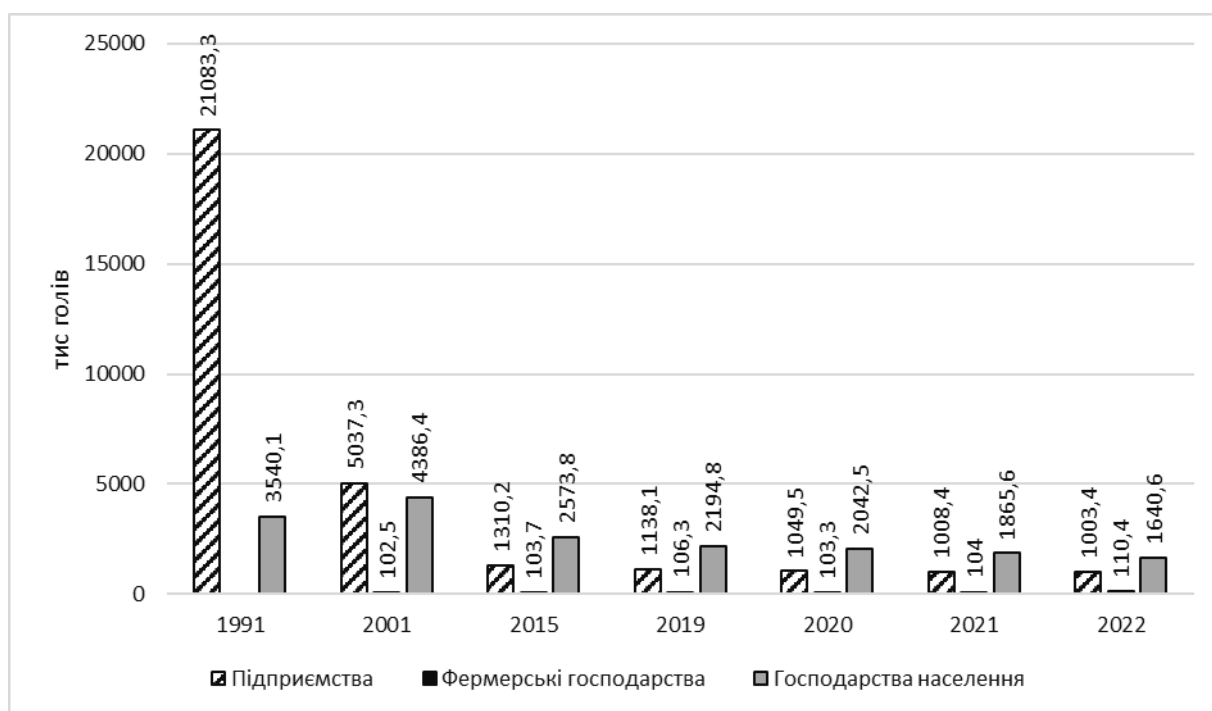

Рис. 2.3. Динаміка вирощування великої рогатої худоби у розрізі типів господарств у 1991-2022 роках

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

За період з 1991 по 2022 рік відбулось суттєве скорочення поголів'я великої рогатої худоби у підприємствах, де поголів'я зменшилось з 21083,3 тисяч голів у 1991 році до 1003,4 тисяч голів у 2022 році, у фермерських господарствах

поголів'я великої рогатої худоби було відносно стабільним, однак його кількість є найменшою серед категорій господарств. Зменшення поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення з 3540,1 тисячі голів у 1991 році до 1640,6 тисяч голів у 2022 році свідчить про кризу в цій галузі в цілому, адже станом на 2022 рік господарства населення володіють найбільшим поголів'ям великої рогатої худоби. Такі тенденції свідчать про те, що підприємства аграрного сектору дотримуються основної мети своєї діяльності – максимізація прибутку, а отже інвестиції у низькорентабельні галузі аграрного сектору є не цікавими для великого бізнесу, однак важливими для держави.

Таким чином, з огляду на дисбаланси у розвитку аграрного сектору економіки, що склалися в довоєнний період визначають необхідність активізації державної підтримки агровиробників за такими напрямками як: переробне рослинництво, тваринництво, збереження ґрунтів.

Друга група чинників розвитку аграрного сектору України активізувалася в період воєнного стану, який акцентував увагу на залежності аграрного сектору від експорту зернових та технічних культур, а також на обмеженості логістичних можливостей держави доставляти сировинну продукцію сільського господарства на світові ринки.

Окрім цього, внаслідок війни в Україні більше 5 мільйонів гектарів сільськогосподарських угідь стали непридатними для ведення господарства через мінування, забруднення вибухонебезпечними залишками чи активні бойові дії [33]. Зокрема, зимові культури були посіяні тільки на площі 4,5 мільйона гектарів, у порівнянні з 7,7 мільйонами гектарів в попередньому році, що безпосередньо впливає на продовольчу стабільність країни. Понад мільйон гектарів угідь у Харківській та Херсонській областях залишаються замінованими. Це вимагає державної підтримки для розмінування та відновлення земель, особливо для малих та середніх фермерів, які самотійно не можуть цього зробити. За попередніми розрахунками, 30-40% цих територій можуть бути розміновані та засіяні, існують прогнози, що це число може досягати 50-60%[33].

Щодо логістики, то блокада портів на Чорному морі мала серйозний вплив на український аграрний сектор, адже частка аграрного експорту в Африку зменшилася з 14% до 7%, а в Азію — з 19% до 12%. Через блокаду портів українським фермерам довелося шукати покупців у Європі, де частка аграрного експорту зросла з 32% до 59% у перші десять місяців 2023 року, однак абсолютний обсяг експортованих товарів через європейські країни не був настільки великим, як через морські порти, що пов'язано із нерозвиненістю залізничної інфраструктури на західному кордоні України.

Незважаючи на значущість залізничних перевезень для вантажних потоків, у передвоєнний період держава не вжила належних заходів для оновлення та модернізації залізничної інфраструктури. Це включає недостатнє інвестування в реконструкцію колій та оновлення рухомого складу. Певні ділянки колій європейського стандарту були демонтовані, що ускладнило логістичне з'єднання з Європою. На західному кордоні відсутні логістичні хаби, зерносховища та перевантажувальні термінали, що зменшує потенціал для прямого експорту українського зерна з України в порти країн Європи.. Крім того, існуючі залізничні переходи на кордоні з ЄС мають обмежену пропускну спроможність, оскільки деякі з них обладнані установками для зміни колісних пар, що знижує загальний вантажообіг. В цілому залізничні пункти пропуску на західному кордоні України можуть пропустити лише 3,8 млн тонн із 6,6 млн тонн їх пропускнуої здатності [3, с. 4].

Внаслідок обмеженої пропускнуої спроможності залізниці зросли обсяги перевезення аграрної продукції автомобільним транспортом, що в підсумку викликало протестні настрої в Польщі, Словаччині та Угорщині, оскільки українські перевізники, з одного боку, посилили конкуренцію для перевізників країн Європи, а з іншого – перевезення необлікованого зерна за демпінговими цінами мало негативний вплив на динаміку цін на внутрішньому ринку Польщі.

Таким чином, важливим напрямом державної підтримки розвитку аграрного сектору є активізація інвестицій у розбудову логістичної транспортної інфраструктури з метою зменшення залежності аграрного експорту від

чорноморських портів. Розвиток альтернативних транспортних маршрутів та каналів збуту дозволить Україні диверсифікувати свої експортні можливості, знизити ризики, пов'язані з геополітичними та економічними змінами в регіоні, та забезпечити більш стабільний та передбачуваний доступ до міжнародних ринків. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності української аграрної продукції та зміцненню економічного становища країни на світовій арені.

2.2. Організаційна та інформаційна підтримка розвитку аграрного сектору

Розвиток аграрного сектору є фундаментальним для економічного зростання та продовольчої безпеки в Україні, де організаційна та інформаційна підтримка відіграє ключову роль. В цьому контексті, важливість систематичного та цілеспрямованого підходу до управління аграрним сектором, який охоплює не тільки виробничі аспекти, але й обізнаність про ринкові тенденції, інноваційні технології, навчання та розвиток навичок. Ефективна організаційна підтримка поєднується з доступом до актуальної інформації, дозволяючи фермерам та аграрним підприємствам приймати обґрунтовані рішення, що сприяють підвищенню продуктивності, сталому використанню ресурсів та покращенню якості життя у сільських громадах. В такому ракурсі, роль урядових інституцій, освітніх закладів та недержавних організацій стає неоціненною у формуванні міцного фундаменту для стійкого розвитку аграрного сектору.

Основну організаційну підтримку аграрному сектору України надає Міністерство аграрної політики та продовольства України [31], яке відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної аграрної політики. Міністерство зосереджує свої зусилля на кількох ключових напрямках:

1. Регулювання земельних відносин. Міністерство сприяє формуванню ефективної системи управління земельними ресурсами, в тому числі через

регулювання земельних відносин, забезпечення прав власності на землю та підтримку земельної реформи.

2. Підтримка сільськогосподарського виробництва. Включає надання допомоги у вигляді субсидій, кредитів, податкових пільг та інших фінансових інструментів, спрямованих на підтримку аграрних виробників та стимулювання виробництва.

3. Розвиток інфраструктури. Міністерство працює над покращенням інфраструктури, необхідної для аграрного сектору, включаючи системи зберігання, логістику, переробку та ринкову інфраструктуру.

4. Наукові дослідження та інновації. Підтримка наукових досліджень та впровадження інноваційних технологій у аграрному секторі є важливою для підвищення продуктивності та сталого розвитку.

5. Зовнішня торгівля та маркетинг. Міністерство активно працює над розширенням міжнародних торговельних зв'язків, підтримкою експорту аграрної продукції та просуванням українських аграрних товарів на зовнішніх ринках.

6. Навчання та розвиток кадрів. Організація освітніх програм, тренінгів та семінарів для підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору.

Роль Міністерства аграрної політики та продовольства України у розвитку аграрного сектору економіки країни полягає не лише у формулюванні та впровадженні політик, але й у координації дій між різними урядовими відомствами, науковими інститутами, аграрними виробниками та іншими зацікавленими сторонами. Ефективна робота міністерства сприяє створенню сприятливих умов для розвитку аграрного сектору, підтримуючи його стійкість, конкурентоспроможність та здатність адаптуватися до змінюваних умов ринку.

Окрім Міністерства аграрної політики та продовольства України організаційні функції щодо розвитку аграрного сектору виконує Аграрний фонд та Аграрна біржа.

Так, Аграрний фонд України [28] відіграє ключову роль у підтримці розвитку аграрного сектору країни. Як державне підприємство, воно

підпорядковується Міністерству аграрної політики та продовольства України. Основні завдання Аграрного фонду включають:

1. Фінансова підтримка. Надання фінансової допомоги аграрним виробникам, особливо у забезпеченні ресурсів, таких як насіння, добрива та сільськогосподарська техніка.
2. Стабілізація цін. Фонд має важливе значення у стабілізації цін на аграрну продукцію, що є важливим для економічної стабільності аграрного сектору.
3. Розвиток ринку. Фонд допомагає у розвитку внутрішніх та міжнародних ринків для української аграрної продукції, допомагаючи виробникам знаходити нові ринки та збільшувати їхню прибутковість.
4. Підтримка малих та середніх підприємств. Аграрний фонд зосереджує увагу на підтримці малих та середніх аграрних підприємств, які є важливими для економічного розвитку сільських районів.
5. Інновації та модернізація. Сприяння впровадженню сучасних агротехнологій та методик, що сприяють ефективності та продуктивності аграрного сектору.

Роль Аграрного фонду є вирішальною у зміцненні економічної стійкості аграрного сектору України, вирішенні проблем фермерів і забезпеченні стабільного постачання аграрної продукції на ринок. Через надання фінансової та стратегічної підтримки фонд істотно впливає на ріст та модернізацію аграрного сектору України, наближаючи його до світових стандартів і практик.

Аграрна біржа України [27], відома як "Агрекс", відіграє значну роль у розвитку аграрного сектору країни. Основні аспекти її функціонування та впливу на аграрний сектор включають:

1. Електронні торги. "Агрекс" надає платформу для проведення електронних торгів, спрямованих на продаж сільськогосподарської продукції, що сприяє збільшенню прозорості та конкуренції на ринку.
2. Розвиток ринку аграрної продукції. Біржа відіграє ключову роль у розвитку ринку сільськогосподарської продукції, надаючи додаткові можливості для виробників та споживачів української агропродукції.

3. Інформаційна підтримка: Аграрна біржа також функціонує як інформаційний ресурс, надаючи актуальну інформацію про ринок, ціни та інші важливі показники, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень учасниками ринку.

4. Сприяння експорту. Вона також спрямована на сприяння експорту сільськогосподарської продукції, підтримуючи виробників у виході на міжнародні ринки і забезпечуючи більш широкий доступ до глобальних ринків.

Роль Аграрної біржі України у розвитку аграрного сектору значна, оскільки вона не лише забезпечує ефективні механізми торгівлі та ринкової інформації, але й сприяє інтеграції українського аграрного сектору у світовий економічний простір.

Окреме місце в системі організаційної та інформаційної підтримки аграрного сектору займає Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [29]. Основними напрямками її діяльності є:

1. Ведення Державного земельного кадастру. Держгеокадастр займається реєстрацією земельних ділянок, їх класифікацією та оцінкою, що дозволяє створювати прозору та ефективну систему земельних відносин, важливу для аграрного сектору.

2. Регулювання використання та охорони земель. Служба розробляє та імплементує політики та нормативи, спрямовані на оптимальне використання та захист земельних ресурсів, що є критично важливим для аграрного сектору.

3. Топографо-геодезична та картографічна діяльність. Забезпечення точних та актуальних геодезичних та картографічних даних необхідно для планування та розвитку аграрних земель.

4. Проведення державного контролю за використанням та охороною земель. Держгеокадастр здійснює контроль за дотриманням земельного законодавства, що гарантує справедливе та законне використання земельних ресурсів.

Загалом, Держгеокадастр відіграє важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку аграрного сектору, надаючи необхідну інформаційну

підтримку, забезпечуючи прозорість та ефективність управління земельними ресурсами, а також сприяючи законному та сталому використанню земель.

Що ж стосується безпосередньо інформаційної підтримки діяльності аграрного сектору економіки України, то ще в рамках "Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки" були визначено необхідність створення інтегрованої регіональної системи, яка об'єднує управлінські, освітні, наукові та інфраструктурні елементи аграрного ринку. Така система орієнтована на оптимізацію процесів збору, обробки, зберігання та передачі інформації, що стає надзвичайно важливим для розвитку галузевих виробників, надаючи їм доступ до актуальної інформації та консультацій.

Ця система вважається частиною Національної інформаційної системи України та базується на принципах кооперації та взаємодії між різними учасниками – державними органами, підприємствами, консультаційними службами та аналітичними центрами. Міністерство аграрної політики та продовольства України відіграє основну роль у координації цих процесів, а Національна академія аграрних наук України разом з науковими установами активно займається науковими дослідженнями та розповсюдженням знань серед аграріїв.

Важливу роль у системі також відіграють консалтингові фірми та дорадчі служби, які є ключовими надавачами інформаційно-консультативних послуг у сільському господарстві. Такі організації сприяють ефективному поширенню знань, технологій та інновацій серед аграріїв, що є важливим для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності українського аграрного сектору.

В Україні успішно діє розвинена інформаційна система, яка відіграє ключову роль у підтримці аграрного сектору. Система дозволяє аграрним підприємствам у різних регіонах країни ефективно управляти, оновлювати та аналізувати свої дані. Завдяки інтерактивному інтерфейсу, вона надає можливість формувати цільові вибірки, робити розрахунки стандартних

показників та інтегрувати інформаційні дані для більш глибокого аналізу в інших програмних середовищах.

Важливим аспектом розвитку інформаційної підтримки є її впровадження в публічний сектор сільських територій, особливо в таких сферах, як освіта, культура та охорона здоров'я. Одним з останніх досягнень у цій сфері є запуск програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада». Цей клієнт-серверний WEB-додаток розроблений з метою збору і об'єднання актуальних даних з усіх об'єднаних територіальних громад України в одному інформаційному середовищі.

Поряд з цим, впроваджується велика кількість інструментів електронного врядування, які дозволяють громадянам активніше включатися в процеси управління та прийняття рішень. Такі інструменти стають все більш доступними та зручними для використання, сприяючи прозорості та ефективності управління на місцевому рівні. Все це демонструє значний прогрес в інформаційному забезпеченні та управлінні аграрним сектором, що є важливим чинником його подальшого розвитку.

Однак, існують певні перепони, які ускладнюють розвиток інноваційних інформаційних систем в аграрній галузі України. Перш за все, потрібно вказати на недосконалість у розподілі інформаційних ресурсів, які не завжди відповідають конкретним потребам агрофірм, сімейних ферм та місцевого населення, що створює виклики для ефективного використання цих ресурсів, оскільки вони можуть бути недостатньо адаптовані до специфічних вимог та потреб користувачів.

Ще одним важливим обмеженням є відсутність надійних мережевих комунікаційних каналів, які з'єднують місцевих аграріїв з національними та міжнародними центрами наукових досліджень, інформації та бізнес-активності. Це ускладнює доступ до важливих даних, новітніх технологій та світових трендів, обмежуючи можливості для інновацій та розвитку.

Крім того, існує проблема перенасичення інформацією та узагальнений характер доступних даних. Часто інформація, яку отримують агрофірми, містить

великі обсяги даних, які можуть бути нерелевантними або недостатньо точними для конкретних потреб. Особливо це стосується цифрових картографічних матеріалів, які можуть містити помилки або бути застарілими.

Щоб подолати ці перешкоди, необхідно зосередитися на створенні більш ефективної та цілеспрямованої системи збору та обробки інформації, яка враховувала б конкретні потреби різних груп користувачів. Ключовими кроками можуть бути розвиток місцевих інформаційних центрів, підключення до національних та міжнародних мереж, а також впровадження сучасних технологій обробки даних, що сприятимуть збільшенню точності та актуальності інформації. Крім того, важливим є постійне оновлення та підтримка цифрових картографічних баз, щоб вони відображали реальний стан справ на місцевості.

2.3. Механізм економічної підтримки розвитку аграрного сектору

Економічна підтримка аграрного сектору економіки України набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли стабільність і продовольча безпека країни залежать від ефективності й стійкості цієї ключової галузі. В умовах, коли традиційні логістичні ланцюги та ринкові відносини зазнають значних змін, економічна підтримка аграрного сектору стає вирішальним фактором у забезпеченні національної самодостатності та продовольчої незалежності. Основою цієї підтримки є фінансово-кредитне забезпечення, яке дозволяє аграрним підприємствам підтримувати та розширювати свою діяльність, впроваджувати інноваційні технології та підвищувати ефективність виробництва. Забезпечення доступу до кредитних ресурсів, державних дотацій та інших форм фінансової підтримки є ключовим для підтримання стабільності аграрного сектору, особливо в умовах воєнного стану, коли галузь зіштовхується з новими викликами та потребує адаптації до швидкозмінних умов.

Так, з метою визначення поточного стану фінансово-кредитного забезпечення функціонування аграрного сектору України, проаналізуємо структуру капітальних інвестицій АПК станом на 2021 рік (табл. 2.3).

Структура капітальних інвестицій у агропромисловий комплекс України виявляє пріоритетну залежність від власних ресурсів суб'єктів господарювання, що формують 90,84% від загальної кількості вкладень. Це свідчення сильної інвестиційної активності відповідних організацій, яка, однак, може бути нестійкою в умовах економічної невизначеності або природних криз.

Таблиця 2.3

Структура капітальних інвестицій аграрного сектору станом на 2021 рік*

Структура капітальних інвестицій	кошти державного бюджету	кошти місцевих бюджетів	власні кошти підприємств та організацій	кредити банків та інших позик	кредити банків-нерезидентів	кошти інвестиційних компаній, фондів, тощо
Джерела капітальних інвестицій, млн грн	96,80	67,46	44627,25	4310,69	52,69	0,22
Частка у загальному обсязі, %	0,20	0,14	90,84	8,77	0,11	0,00

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

У той же час, інвестиції з державного та місцевих бюджетів становлять незначну частку, що вказує на недостатній рівень урядової підтримки у цьому стратегічно важливому секторі. Мізерний внесок з боку держави, який складає лише 0,2% та 0,14%, не сприяє значному стимулюванню розвитку аграрного сектору, зокрема у такій низькорентабельній галузі як тваринництво, де потреби в капітальних інвестиціях є критично важливими для модернізації та підвищення продуктивності.

Банківське інвестиційне кредитування становить 8,77%, що також не є достатнім для забезпечення потреб АПК, особливо в умовах, коли необхідно значно більше ресурсів для інновацій та розвитку. Відсутність інвестицій від банків-нерезидентів та інвестиційних компаній, що в сукупності складають менше 0,11%, підкреслює недостатність зовнішнього фінансування.

Відтак, перед українським аграрним сектором постають виклики залучення додаткових інвестицій та посилення державної підтримки, зокрема у сфері тваринництва, для забезпечення його сталого розвитку та збільшення рентабельності.

Проведемо аналіз бюджетної підтримки розвитку аграрного сектору економіки України у 2018-2023 роках (табл. 2.4).

Аналізуючи бюджетну підтримку аграрного сектору України за період з 2018 по 2023 роки, помітна нестабільність та відсутність послідовної державної стратегії щодо фінансування агровиробництва. В 2018 році фінансування заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів становило 268,8 млн грн, але до 2019 року ця цифра різко знизилася до 2 млн грн і згодом до нуля у наступні роки. Аналогічна тенденція спостерігається у фінансуванні розвитку фермерських господарств та галузі тваринництва, які отримали відповідно 203,3 млн грн та 2389,8 млн грн у 2018 році, але жодної підтримки у наступні роки.

Таблиця 2.4

Структура видатків державного бюджету України на розвиток аграрного сектору у 2018-2023 роках

Статті видатків з державного бюджету України на розвиток аграрного сектору, млн грн	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (план)
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	268,8	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	203,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	394,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Формування статутного капіталу Фонду часткового гарантування кредитів в сільському господарстві	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	360,0
Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції	0,0	0,0	0,0	0,0	1605,0	0,0
Державна підтримка галузі тваринництва	2389,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Організація та функціонування Аграрного фонду	0,0	0,0	0,0	0,0	4,6	1,7
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	912,9	640,2	3968,0	4663,1	2,0	1,9
Видатки на Міністерство аграрної політики та продовольства України	11794,2	5975,2	9125,0	6880,2	3212,2	2239,4
Частка державної фінансової підтримки АПК у загальних видатках на Мінагрополітики	35,3	10,7	43,5	67,8	50,5	16,2

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [30]

Значне зниження бюджетної підтримки у період з 2019 по 2021 рік вказує на відсутність системного підходу до інвестування у розвиток аграрного сектору, особливо у такі критичні сегменти як тваринництво. Це відображається і в частці державної фінансової підтримки АПК у загальних видатках на Міністерство аграрної політики та продовольства, яка коливається від 35,3% у 2018 році до 16,2% у 2023 році, що свідчить про переважання фінансування управлінської складової над підтримкою підприємств різних галузей агропромислового комплексу.

З огляду на зазначені дані, можна зробити висновок про відсутність комплексної та стабільної стратегії підтримки аграрного сектору, що підкреслює необхідність розробки та реалізації довгострокових програм державного фінансування, зокрема в галузі тваринництва, для підтримки сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Разом з тим, потрібно зауважити, що починаючи з 2019 року в Кабінетом Міністрів України за ініціативи Президента України було запроваджено державну програму «Доступні кредити 5-7-9» (рис. 2.4), яка відіграє значну роль у пільговому кредитуванні аграрного сектору.

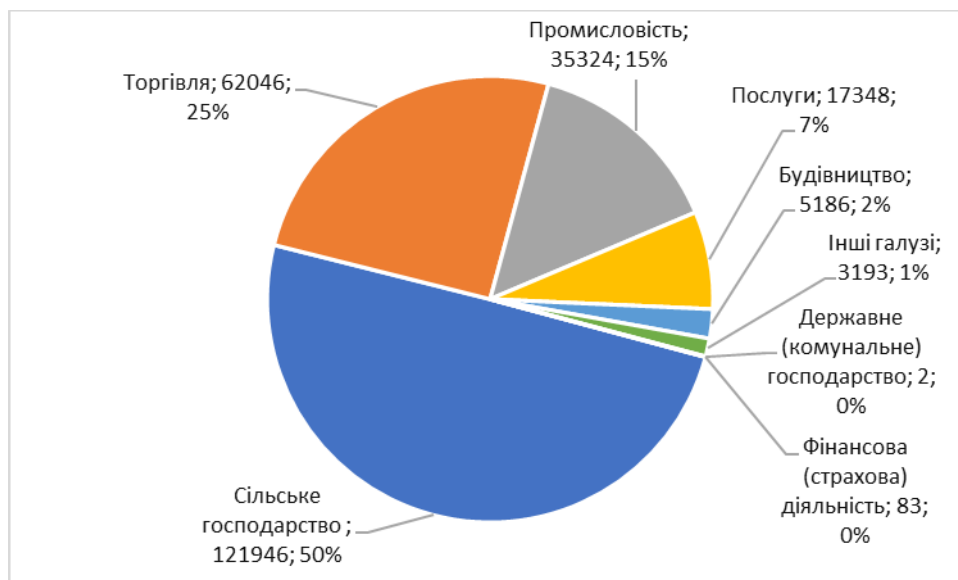

Рис. 2.4. Структура кредитування галузей економіки України в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» за весь період дії програми

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [14]

Аналізуючи структуру кредитів наданих банками в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» зауважимо, що сектор сільського господарства отримав найбільшу суму у розмірі 121946 млн грн. Це значно перевищує кредитування інших секторів економіки, зокрема торгівлі (62046 млн грн), промисловості (35324 млн грн), сфери послуг (17348 млн грн), будівництва (5186 млн грн) та інших галузей (3193 млн грн).

Разом з тим, зауважимо, що не зважаючи на найбільший обсяг кредитування сільського господарства в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» для розвитку аграрного сектору важливим є цільове спрямування кредитних коштів. Враховуючи дані Міністерства аграрної політики та продовольства, зауважимо, що понад 35% від обсягу наданих кредитів в галузь сільського господарства спрямовано на підтримку посівної кампанії навесні 2022 року. Окрім цього 90% таких кредитів спрямовано в галузь рослинництва на

підтримку обігових коштів підприємств, які займаються сировинним сільським господарством з первинною переробкою сільськогосподарської продукції. Такий підхід свідчить, що кредитування аграрного сектору економіки України в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» не створює базової основи для сталого розвитку аграрного сектору, а лише поглиблює його сировинну спрямованість.

Натомість цільове спрямування кредитів в галузь сільського господарства в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9» має бути зосереджене на підтримці інновацій, впровадженні сучасних технологій, покращенні умов праці та збільшенні ефективності виробництва. Особливу увагу слід звернути на розвиток технологічної модернізації, енергоефективності, а також на підтримку сталого розвитку, який включає відновлення та підтримку ґрунтів, збереження біорізноманіття і адаптацію до зміни клімату.

Високий рівень кредитування в сільському господарстві також повинен сприяти зростанню експортного потенціалу України, розширенню ринків збуту та збільшенню доданої вартості продукції аграрного сектору. Однак для досягнення цих цілей необхідно забезпечити належний контроль та моніторинг використання наданих коштів, щоб гарантувати їх ефективне та цільове використання.

Щодо кредитування аграрного сектору економіки України банками на комерційних засадах, то існуюча монетарна політика, що спрямована на таргетування інфляції з одного боку обмежує банківське кредитування нефінансових корпорацій високими процентними ставками за кредитами рефінансування, а з іншого – дестимулює банківське кредитування у зв'язку з високими процентними ставками за депозитними сертифікатами Національного банку України (рис. 2.5).

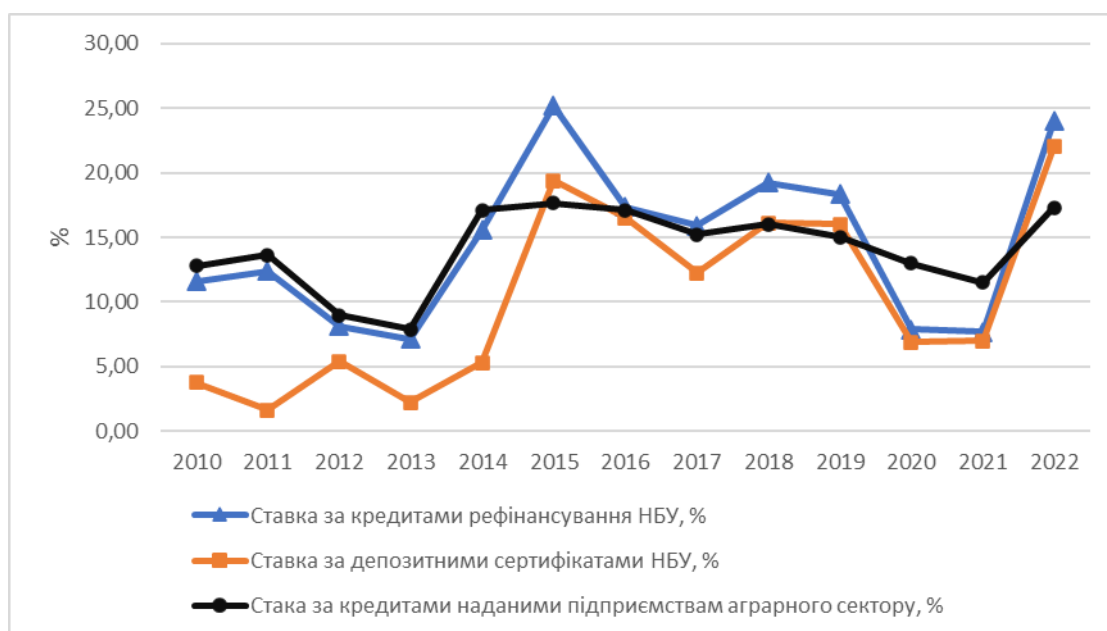

Рис. 2.5. Динаміка процентних ставок за активними та пасивними операціями Національного банку України та процентної ставки за кредитами, наданими банками підприємствам аграрного сектору економіки у 2010-2022 роках

*Розраховано автором за даними Національного банку України [32]

Аналізуючи динаміку процентних ставок у період з 2010 по 2022 роки, виявляється певна аномалія в економічних трендах. Процентні ставки за активними операціями Національного банку України та за кредитами, наданими підприємствам аграрного сектору, здебільшого коливалися в унісон, однак були періоди, коли ставка за депозитними сертифікатами НБУ перевищувала ставку за кредитами.

Наприклад, у 2015 році спостерігалася значна різниця між ставкою за депозитними сертифікатами, яка склала 19,41%, та ставкою за кредитами аграрного сектору, яка становила 17,65%. Це вказує на те, що для банківських установ може бути привабливіше розміщувати кошти в безризикові активи НБУ, а не вкладати їх у аграрний сектор, що призводить до ефекту витіснення інвестицій.

Така тенденція має значні наслідки для аграрного сектору, особливо в умовах воєнного стану, коли потреба в економічній підтримці є критичною.

Забезпечення доступності кредитів для аграрних підприємств може допомогти не лише у збереженні продовольчої безпеки, а й у підтримці економічної стійкості країни. У зв'язку з цим, фінансово-кредитне забезпечення аграрних підприємств набуває стратегічного значення, вимагаючи від держави ретельного балансування між стимулюванням економічної активності та забезпеченням макроекономічної стабільності.

Висновки до розділу 2

У контексті розвитку аграрного сектору економіки України, аналіз даних про посівні площі основних сільськогосподарських культур демонструє значний перекид у сторону рослинництва, що сприяє виснаженню ґрунтів і зниженню їх родючості. Зменшення площ під кормовими культурами з 37% до 5% від усіх посівних площ свідчить про відхід від традиційних сівозмін, що може призвести до деградації ґрунтів. Така ситуація вимагає уваги та реагування з боку держави, адже збереження родючості ґрунтів є фундаментальною умовою для сталого розвитку сільського господарства та продовольчої безпеки країни.

Важливість комплексної організаційної та інформаційної підтримки аграрного сектору України не може бути переоцінена, оскільки вона лежить в основі продовольчої безпеки країни та її економічного зростання. Системний підхід до управління аграрним сектором, який включає не тільки виробничі процеси, але й орієнтацію на ринкові умови, інновації, освіту та розвиток навичок, є ключовим для підвищення ефективності аграрної діяльності та покращення якості життя у сільських громадах. Це підкреслює важливу роль урядових інституцій, освітніх закладів та громадських організацій у формуванні стійкої основи для розвитку аграрного сектору.

Розвиток аграрного сектору України засвідчує глибоку залежність від власних коштів аграрних підприємств, що складають майже 91% від усіх інвестицій, підкреслюючи інвестиційну активність та автономію цих організацій. Проте, незначна частка бюджетного фінансування вказує на

відсутність адекватної державної підтримки, яка є критичною для стимулювання розвитку аграрного сектору, особливо у таких важливих галузях як тваринництво. Відтак, існує нагальна потреба зміцнення державної участі у фінансуванні аграрного сектору для забезпечення його сталого розвитку та адаптації до економічних коливань.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

3.1. Удосконалення економічної підтримки розвитку аграрного сектору

Для розвитку аграрного сектору економіки України та з метою визначення векторів державної економічної підтримки, є необхідним розробити стратегію, яка б переходила від декларативних засад до реалізації конкретних дій із чіткими критеріями успішності та механізмами контролю. Основою такої стратегії має стати глибокий аналіз існуючого стану та потенціалу галузі, визначення перешкод та можливостей, з урахуванням міжнародного досвіду та внутрішніх умов.

На основі аналізу розвитку аграрного сектору, пріоритетними цілями стратегії мають стати:

1. Розвиток тваринництва, який передбачає комплексне стимулювання галузі, від вирощування великої рогатої худоби до молочних ферм та м'ясного скотарства. Це включає фінансову підтримку інвестицій у виробничу інфраструктуру, введення інноваційних технологій, ветеринарні заходи, а також розвиток експортного потенціалу продукції тваринництва.

2. Розвиток переробного рослинництва та збільшення частки готової продукції агросектору в експорті, що сприятиме збільшенню частки продукції з вищим рівнем доданої вартості продукції аграрного сектору та зміцненню її конкурентних позицій на міжнародних ринках.

3. Розвиток органічного сільського господарства, який враховує світові тенденції зростання попиту на органічну продукцію та відповідає зростаючим вимогам до екологічності виробництва.

4. Розвиток виробництва біоетанолу, як напрямку використання аграрної сировини для отримання альтернативних видів палива, що може стати значущим чинником енергетичної незалежності країни, зокрема в умовах війни.

5. Відновлення та підтримка родючості ґрунтів, що передбачає розробку та впровадження земельних кодексів, систем обробки землі, заходів з охорони ґрунтів від ерозії та виснаження, а також застосування інноваційних методів агрономії.

Реалізація цих стратегічних цілей потребує чіткої координації між різними рівнями влади, аграрними товаровиробниками, науковими установами та громадськістю, а також залучення інвестицій та інновацій, щоб забезпечити динамічний та сталий розвиток аграрного сектору України.

Одним із векторів реалізації запропонованої стратегії шляхом збільшення економічної підтримки аграрного сектору є впровадження системи податкових пільг та преференцій, які пропонуємо організувати за такими підходами:

1. Зміна принципів державної підтримки аграрного сектору з узагальненого до цільового спрямування фінансової допомоги є необхідною для ефективного використання бюджетних ресурсів. Такий підхід має базуватися на конкретних критеріях, що визначатимуть право на отримання державної підтримки. Наприклад, можливість отримання фінансової допомоги з державного бюджету може бути прив'язана до наявності певної кількості тварин на одиницю земельної площі, конкретно не менше 0,3 умовних голів великої рогатої худоби на гектар землі сільськогосподарського призначення. Це стимулюватиме інтенсифікацію галузі тваринництва та відсвіатиме економічно слабкі підприємства, що не можуть конкурувати без державної підтримки.

Додатково, для кандидатів на отримання дотацій чи субвенцій, необхідним критерієм має стати наявність розробленого проекту науково-обґрунтованих сівозмін, що підтверджується даними за останні три роки. Це забезпечить не тільки раціональне використання земельних ресурсів, але й сприятиме вдосконаленню агротехнологій та підвищенню урожайності.

Щоб підтримати інноваційний розвиток аграрного сектору, можна також запропонувати введення додаткових критеріїв, таких як використання сучасних енергозберігаючих технологій, впровадження передових методів обробки ґрунту та застосування інтегрованого управління шкідниками і хворобами. Це

спонукатиме підприємців до впровадження більш сталих і екологічно безпечних методів ведення господарства.

Такі заходи мають на меті не тільки забезпечення ефективності та прозорості використання державної підтримки, але й сприяння сталому розвитку аграрного сектору, підвищенню його продуктивності та конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринках.

2. Переорієнтація механізмів податкових стимулів з загальних до спеціалізованих заходів, що враховують специфіку та потреби окремих сфер аграрного бізнесу, є ключовою для ефективного розвитку галузі. Такий підхід має на меті забезпечити максимально точне цільове використання державних ресурсів. Наприклад, концепція ґрунтозахисної пільги передбачає заохочення тих аграрних підприємств, що реалізують плани щодо захисту ґрунтів від ерозії або ведуть роботу по їх покращенню. Реалізація такої пільги можлива через звільнення від податку на прибуток або відшкодування ПДВ, що буде сприяти інвестиціям в стійкість та відтворення природних ресурсів.

Інноваційна пільга служить подальшим стимулом для підприємств, які займаються органічним землеробством або впровадженням прогресивних біотехнологій, забезпечуючи зниження податкового навантаження для тих, хто працює над вдосконаленням та інноваціями в аграрній галузі. Тваринницька пільга спрямована на відродження та розвиток галузі тваринництва, забезпечуючи тимчасове звільнення від податків для підприємств, основна діяльність яких пов'язана з виробництвом продукції тваринного походження.

Окрему увагу варто приділити підтримці сімейних ферм, як основи розвитку сільськогосподарських територій та земельних відносин. Податкові канікули для новостворених або реорганізованих сімейних фермерських господарств нададуть необхідний час та ресурси для становлення та розвитку, забезпечуючи міцне підґрунтя для їх подальшої стабільної роботи.

Для більшої ефективності, пропонується створення комплексної програми, яка б включала не тільки фінансові, але й освітні та консультативні компоненти. Навчання та консультації з питань управління аграрним бізнесом, використання

інноваційних технологій та сталого землеробства могли б стати додатковими інструментами для ефективного розвитку аграрного сектору. Впровадження таких ініціатив дозволить Україні не тільки покращити стан внутрішньої продовольчої безпеки, але й зміцнити свої позиції на світовому аграрному ринку.

3. Обмеження доступу до спрощеної системи оподаткування за четвертою групою платників податків до підприємств, які обробляють не більше 100 гектарів сільськогосподарських угідь, може бути важливим кроком для підтримки малих фермерських господарств. Таке обмеження дозволить спрямувати переваги спрощеної системи оподаткування саме на ті ферми, для яких ведення детального бухгалтерського обліку та подання складної податкової звітності є значним викликом з огляду на їхній розмір та обсяг діяльності. Встановлення такого ліміту дозволить зменшити адміністративний та фінансовий тягар на малих виробників, що сприятиме їх розвитку та конкурентоспроможності.

Додатково, для підтримки малих фермерських господарств, важливо впровадити низку додаткових заходів. Це можуть бути спеціальні навчальні програми з бухгалтерського обліку, управління фінансами та використання агротехнологій, а також консультаційні послуги, спрямовані на підвищення продуктивності та ефективності господарювання. Це дозволить малим фермерським господарствам краще адаптуватися до ринкових умов, оптимізувати витрати та підвищити свою прибутковість.

Крім того, розробка та впровадження спеціальних кредитних програм із зниженими відсотковими ставками для малих фермерських господарств може стати ефективним інструментом їх підтримки. Такі програми повинні бути спрямовані на фінансування впровадження інновацій, придбання сучасної техніки та обладнання, що дозволить малим фермерам ефективно конкурувати на ринку та збільшувати свої доходи.

Варто зауважити, що застосування різноманітних податкових пільг, субвенцій та дотацій з Державного бюджету України з метою створення умов для досягнення стратегічних цілей концепції фінансового регулювання земельних

відносин повинно мати зворотну реакцію у вигляді зворотних зобов'язань з боку підприємств та фермерів. Такі зворотні зобов'язання у світовій практиці фінансового регулювання земельних відносин мають назву «*crosse compliance*» («взаємна згода»). Сутність «взаємної згоди» полягає в узгодженні правил ведення господарства відповідно до законів землеробства та суспільних інтересів щодо охорони і відтворення родючості угідь та збереження здоров'я людей і тварин. Фермери, які дотримуються цих вимог, можуть розраховувати на участь у різних програмах підтримки сільського господарства.

Проблема деградації ґрунтів на території України є надзвичайно актуальною та серйозною для аграрного сектору країни. Цей процес може призвести до ряду негативних наслідків, зокрема, зниження цін на землю, втрати продуктивності сільського господарства і загрози продовольчій безпеці. Отже, збереження та відновлення родючості ґрунтів стає надзвичайно важливим завданням, яке впливає на ефективність сільськогосподарського сектору та національну економіку загалом.

У цьому контексті доцільним стає впровадження спеціальної державної цільової програми для охорони та відновлення родючості ґрунтів, в межах якої будуть мобілізовані та розподілені фінансові ресурси з метою сприяння раціональному використанню земель сільськогосподарського призначення. На нашу думку, основні складові запропонованої програми можуть включати:

1. Прямі фінансові дотації з державного бюджету для підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності в проведенні протиерозійних заходів.
2. Призначення державного фінансування проектів з розвитку органічного сільського господарства, закупівлі біотехнологій та впровадження інновацій у сільському господарстві.
3. Фінансування через державний бюджет для будівництва та реконструкції меліоративних споруд, створення лісосмуг, а також підтримка науково-дослідних робіт та інших заходів, пов'язаних із вивченням та моніторингом стану ґрунтів.

Зазначені заходи сприятимуть збереженню та відновленню родючості ґрунтів, покращенню якості сільськогосподарських урожаїв та загальній стійкості аграрного сектору України.

Окрім цього, доречно сформулювати державні цільові програми розвитку аграрного сектору, які будуть спрямовані на стимулювання розвитку тваринництва, сімейних ферм та переробного рослинництва. Реалізація таких програм, в першу чергу, повинна бути спрямована на області, які були під окупацією, а значні сільськогосподарські угіддя є замінованими.

Що ж стосується кредитного напрямку економічної підтримки розвитку аграрного сектору економіки, то на наш погляд доцільно переглянути основи Державної програми «Доступні кредити 5-7-9», а зокрема: цільове призначення кредитів та їх строковість. Щодо цільового призначення, то на наш погляд, такі кредити повинні надаватися виключно на проекти капітального розвитку аграрного сектору, а їх строковість повинна бути не меншою 10 років і враховувати всі умови інвестиційного кредитування. Це означає, що кредити мають бути спрямовані на довгострокові інвестиції, які сприятимуть стабільному розвитку аграрного сектору, наприклад, на будівництво нових заводів, придбання сучасного обладнання або розробку інноваційних технологій у сільському господарстві. Такий підхід не тільки забезпечить необхідний фінансовий ресурс для масштабних проєктів, але й допоможе залучити приватний капітал та інвестиції, що у свою чергу сприятиме розширенню та модернізації аграрного сектору.

Крім того, реалізація таких проєктів має бути супроводжена відповідними державними гарантіями та стимулюванням, щоб знизити ризики для кредиторів та інвесторів. Важливим аспектом є також розвиток інфраструктури, зокрема транспортних мереж та логістичних центрів, що значно підвищить ефективність аграрного сектору та покращить його конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

На завершення, зміни у програмі «Доступні кредити 5-7-9» повинні враховувати потреби малих та середніх агропідприємств, надаючи їм доступ до

фінансування на прозорих та сприятливих умовах. Це дозволить залучити більше учасників на ринок, стимулювати конкуренцію та інноваційний розвиток, що в кінцевому підсумку сприятиме розвитку українського аграрного сектору як цілого.

3.2. Напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектору

Розвиток аграрного сектору є однією з ключових складових економічного розвитку багатьох країн. Забезпечення високої продуктивності, конкурентоспроможності та сталості цього сектору вимагає не лише вдосконалення сільськогосподарських методів, але й створення відповідної інфраструктури.

Одним із важливих аспектів, які слід враховувати в процесі розвитку аграрного сектору, є побудова інфраструктури ринку земель. Ця інфраструктура відіграє критичну роль у впровадженні земельної реформи, яка була проведена в нашій країні. Забезпечення ефективного та справедливого ринку земель є важливим завданням, оскільки це сприятиме розподілу земельних ресурсів, залученню нових гравців на аграрному ринку та збільшенню продуктивності сільськогосподарського сектору.

Особливо важливою є можливість залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор після завершення земельної реформи. Побудова інфраструктури ринку земель відповідно до встановлених стандартів та практик допоможе створити сприятливий клімат для іноземних інвесторів і сприяти розвитку аграрного бізнесу в нашій країні. У цьому розділі ми розглянемо деякі напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного сектору та обговоримо їхню важливість для майбутнього нашої економіки.

З метою подальшого розвитку та удосконалення інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, в Україні виникає важлива

необхідність у створенні спеціалізованого органу, який би відповідав за цей процес. Пропозицією може бути створення Національного оператора ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства. Вирішення цього завдання може виявитися надзвичайно корисним, незважаючи на фінансові виклики, пов'язані з кризовими явищами, такими як воєнний стан.

Національний оператор ринку землі сільськогосподарського призначення і розвитку сільського господарства може виконувати багатофункціональну роль. По-перше, він може створити сприятливе середовище для нормативно-правового упорядкування земельних відносин, що є ключовим елементом забезпечення чесного та ефективного ринку земель. По-друге, він може сприяти стимулюванню сталого розвитку сільського господарства та підтримці розвитку сільських територій.

Впровадження такого органу може виявитися важливим кроком у розвитку сільськогосподарського сектору та залученні іноземних інвестицій в цю галузь, що сприятиме збільшенню продуктивності та конкурентоспроможності нашого аграрного сектору.

Функція викупу земельних ділянок від селян та банків у випадку вилучення їх предмету застави стає однією з ключових завдань, які Національний оператор ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства може виконувати. Така функція набуває особливого значення в контексті змін в законодавстві України, зокрема, у зв'язку із Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення".

Після набрання законної сили цей закон надає право власникам землі продавати свої земельні ділянки. Особливо важливо враховувати той факт, що багато власників земельних паїв є пенсіонерами та перебувають поза межею бідності. Такий контингент потенційних продавців земельних ділянок свідчить про необхідність встановлення мінімальної вартості земельних паїв, яка не може бути нижчою вартості нормативної грошової оцінки землі. Це об'єктивно важливий аспект, який слід враховувати при реалізації земельної реформи та

удосконаленні інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення.

Здійснення викупу земельних ділянок у населення Національним оператором ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства за ціною, вищою за нормативну грошову оцінку землі, визначає важливий аспект - встановлення вищої мінімальної ціни на земельні ділянки. Це важливо не лише для ефективного функціонування ринку земель, але і для забезпечення справедливих умов продажу для селян та інших власників землі.

Одним із аргументів для підвищення мінімальної вартості землі сільськогосподарського призначення є зміна підходів до нормативної грошової оцінки землі. Перехід від оцінки до динаміки валового доходу підприємств, що виробляють сільськогосподарську продукцію, може відобразити реальну вартість земельних ділянок та створити більш об'єктивні умови для їхнього продажу.

Варто враховувати, що великий обсяг земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні - 42,2 млн гектарів, і середній розмір нормативної грошової оцінки землі - 28 тисяч гривень, що призводить до загальної вартості сукупного банку земель сільськогосподарського призначення у розмірі 1,2 трлн гривень. Ця величезна сума вказує на необхідність значного фінансового резерву для Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства.

Проте, слід враховувати, що існуючі договори оренди, укладені на довгий строк між підприємствами та населенням, можуть послабити темпи розвитку ринку земель. Це може стати фактором, який ускладнить залучення необхідного капіталу для діяльності Національного оператора. Тому мінімальний обсяг статутного капіталу цієї установи може складати не менше 120 млрд гривень, що відповідає 10% вартості всієї землі сільськогосподарського призначення.

Для формування капіталу Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства існує

декілька можливих джерел фінансування. Зокрема, можливість отримання коштів може бути розглянута в таких напрямках:

1. Прямі видатки з Державного бюджету України. Проте, зважаючи на дефіцит державного бюджету, цей варіант може бути складним в сучасних умовах.

2. Випуск спеціальних земельних державних облігацій. Випуск облігацій може стати ефективним способом залучення фінансових ресурсів від інвесторів, які зацікавлені у розвитку аграрного сектору.

3. Перерахування частини зовнішнього боргу України. Ця можливість може забезпечити додаткові фінансові ресурси для капіталізації оператора.

4. Кредит від Національного банку України: Отримання кредиту від НБУ може бути одним із джерел фінансування, хоча слід ретельно враховувати умови і вплив на грошовий ринок.

5. Перерахування частини різниці між активами і пасивами Національного банку України. Цей метод також може служити джерелом фінансування для створення капіталу Національного оператора.

Зважаючи на складнощі з дефіцитом державного бюджету, випуск спеціальних земельних державних облігацій та обов'язковий викуп їх залишку Національним банком України може бути найефективнішим шляхом формування капіталу, що дозволить залучити кошти з емісійного джерела, що має цільовий характер та сприятиме розвитку аграрного сектору та ринку земель сільськогосподарського призначення.

Отже, з наявністю достатнього капіталу для ведення своєї діяльності, Національний оператор ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства матиме можливість викупу земельних ділянок у населення. Привабливими умовами для населення можуть стати не лише вищі ціни, ніж нормативно грошова оцінка, але також і звільнення від 5% податку на трансакції купівлі-продажу нерухомості.

Крім того, створення привабливих умов для викупу земель сільськогосподарського призначення матиме додаткові переваги. З одного боку,

це дозволить державі створити банк земель для подальшої перепродажу на аукціонній основі. З іншого боку, викуп земель збільшить державні інвестиції в розвиток національної економіки, оскільки цей захід сприятиме зростанню сукупного попиту завдяки додатковим інвестиціям в економіку. В умовах економічної кризи такі заходи стають особливо актуальними для стимулювання відновлення економічного розвитку.

Створення Банку розвитку сільського господарства України може стати ключовим фактором у підтримці та стимулюванні аграрного сектору країни. Для ефективної реалізації цієї ідеї, слід врахувати наступні напрямки діяльності:

- кредитування інновацій у біотехнологіях та ґрунтозахисту за умовами, більш вигідними ніж ринкові. Замість компенсації відсоткових ставок, пропонується ввести систему прямого цільового кредитування під ставки, що є нижчими за базову облікову ставку Нацбанку;
- сприяння придбанню вітчизняної сільськогосподарської техніки, обладнання для меліорації та інших заходів по боротьбі з деградацією земель, за пільговими кредитними умовами;
- розвиток тваринництва через довготривале кредитування, орієнтоване на створення та модернізацію ферм, заводів і переробних підприємств. Важливо, що таке кредитування повинно бути доступним у світлі високих інвестиційних потреб і низької рентабельності галузі;
- підтримка сімейних фермерських господарств через спеціалізовані кредитні програми, які включатимуть умови навчання з бухгалтерії та впровадження електронного обліку для забезпечення прозорості і ефективності їх діяльності;
- введення кредитних гарантій для комерційних банків, які фінансують проєкти в агросекторі, з метою розділення ризиків між державою та приватним сектором;
- розширення спектра банківських послуг, включаючи управління активами сільськогосподарських підприємств, особливо великих агрохолдингів, із використанням довірчих механізмів;

– враховуючи зазначені напрямки, Банк розвитку сільського господарства України має стати важливим інструментом стабілізації та розвитку аграрного сектору, що сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності, інноваційності та екологічної стійкості. Стратегія банку має включати також акцент на підтримці сталого розвитку, включаючи енергоефективність та кліматичну адаптацію, а також стимулювання розширення експортного потенціалу України через збільшення доданої вартості в агропродукції.

Додатково до запропонованих напрямків діяльності, Банк розвитку сільського господарства України має зосередити увагу на прямих та портфельних інвестиціях. Ці інвестиції повинні бути спрямовані на підтримку підприємств, які забезпечують повний цикл переробки сільськогосподарської продукції, виробляючи товари з високою доданою вартістю. Такий підхід дозволить розвивати внутрішній ринок, збільшуючи частку готової продукції, а також стимулювати експортну діяльність.

Інвестиції в високотехнологічні підприємства, що використовують інноваційні підходи та сучасні технології, також є пріоритетом. Це включає підтримку проектів у сфері біотехнологій, сучасних методів обробки ґрунту, збереження родючості, а також розробку та впровадження енергоефективних та екологічно сталих технологій.

Залучення інвестицій через Банк розвитку сільського господарства України може відбуватися на засадах співфінансування, де держава і приватний сектор разом вкладають кошти в перспективні проекти. Це дозволить мінімізувати ризики інвесторів, створити сприятливі умови для залучення приватного капіталу та забезпечити високу ефективність інвестицій.

Також важливо розробити механізми для моніторингу та оцінки ефективності інвестицій, забезпечуючи прозорість та відповідальність при використанні фінансових ресурсів. Усе це сприятиме створенню ефективної, інноваційної та конкурентоспроможної аграрної індустрії в Україні.

Підсумовуючи обговорення щодо розвитку інфраструктури аграрного сектору економіки України, можна стверджувати, що його успішність залежить

від цілісного підходу, який включає як модернізацію сільськогосподарських методик та технологій, так і створення відповідної інфраструктури. Ключовими елементами є впровадження ефективної системи управління земельними ресурсами, підтримка інновацій у галузі, розвиток сімейних ферм, а також залучення інвестицій через створення відповідних фінансових інструментів, таких як Банк розвитку сільського господарства. Все це, разом із реалізацією земельної реформи та створенням сприятливих умов для іноземних інвесторів, має велике значення для підвищення продуктивності, ефективності та екологічної сталості українського аграрного сектору, що сприятиме його динамічному розвитку та зміцненню позицій України на світовому аграрному ринку.

Висновки до розділу 3

Розробка стратегії розвитку аграрного сектору є ключовою для досягнення конкретних цілей в економіці України. Така стратегія повинна базуватися на глибокому аналізі існуючого стану та потенціалу галузі, включати чіткі критерії успіху та механізми контролю. Це дозволить перейти від декларативних засад до практичного втілення з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки внутрішнього аграрного ринку.

Важливим напрямком є введення системи податкових пільг та преференцій, які передбачають перехід від загального до цільового виділення державної підтримки. Це передбачає зміну принципів фінансування, зосередження на конкретних критеріях та умовах для отримання державної допомоги, що спрямовані на стимулювання інноваційного та екологічно сталого розвитку аграрного сектору.

Необхідність створення спеціалізованого органу, як Національного оператора ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства, є критичною для розвитку аграрного сектору України. Такий орган відіграватиме ключову роль у нормативно-правовому

упорядкуванні земельних відносин та стимулюванні сталого розвитку сільського господарства, сприяючи тим самим підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектору.

Створення Банку розвитку сільського господарства України, який сконцентрує свою діяльність на кредитуванні інновацій, підтримці сімейних фермерських господарств, а також на залученні інвестицій у високотехнологічні підприємства, є фундаментальним для стимулювання розвитку аграрного сектору. Це дозволить залучити приватний капітал, зменшити ризики для інвесторів та підвищити ефективність інвестицій, сприяючи таким чином формуванню конкурентоспроможної, інноваційної та сталої аграрної індустрії.

ВИСНОВКИ

1. Аграрний сектор в Україні визначається як комплексна система, що включає не лише безпосереднє сільськогосподарське виробництво, але й пов'язані з ним обслуговуючі галузі та організації, що забезпечують розробку та реалізацію аграрної політики. Це підкреслює важливість аграрного сектору як системоутворюючого елемента в економіці країни, відповідального за продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку.

2. Аграрний сектор України характеризується своєю специфічністю, зокрема високою залежністю від природних умов, кліматичних змін та необхідністю постійної адаптації до ринкових умов. Важливу роль відіграє орієнтація на сировинний експорт, що ставить аграрний сектор у залежність від кон'юнктури світових сировинних ринків та потребує розвитку внутрішніх можливостей з доданою вартістю.

3. Необхідність державної підтримки аграрного сектору впливає з його стратегічного значення для економіки країни та потреби в усуненні наслідків системної кризи, інвестування в наукові дослідження та інноваційні технології. Державна підтримка повинна бути спрямована на покращення інфраструктури, створення стимулів для розвитку аграрного виробництва, зокрема малих та середніх виробників, та сприяння їхній інтеграції у глобальні ланцюжки створення вартості.

4. Законодавчо-нормативна база відіграє критичну роль у формуванні та регулюванні аграрного сектору України. Вона встановлює основні правила та принципи для ведення аграрного бізнесу, визначає механізми державної підтримки та регулює земельні відносини. Ефективна законодавча рамка є важливою для забезпечення стабільності, прогнозованості та стійкого розвитку аграрного сектору.

5. Історично законодавча підтримка аграрного сектору в Україні виявилася фрагментарною та непослідовною, що призводить до відсутності узгодженого підходу у розвитку цієї важливої галузі. Така безсистемність у законодавстві створює ризики для довгострокового розвитку аграрного сектору, ускладнює

адаптацію до змінюваних ринкових умов та інноваційних вимог. Відсутність чіткої, послідовної та довгострокової стратегії в законодавстві може призвести до неефективного використання ресурсів, проблем з продовольчою безпекою та обмеження потенціалу експорту.

6. У контексті розвитку аграрного сектору економіки України, аналіз даних про посівні площі основних сільськогосподарських культур демонструє значний перекис у сторону рослинництва, що сприяє виснаженню ґрунтів і зниженню їх родючості. Зменшення площ під кормовими культурами з 37% до 5% від усіх посівних площ свідчить про відхід від традиційних сівозмін, що може призвести до деградації ґрунтів. Така ситуація вимагає уваги та реагування з боку держави, адже збереження родючості ґрунтів є фундаментальною умовою для сталого розвитку сільського господарства та продовольчої безпеки країни.

7. Також аналіз товарної структури експорту аграрного сектору вказує на проблему недостатнього розвитку переробної промисловості та тваринництва. Незважаючи на високий експортний потенціал сировинних продуктів рослинництва, значне зниження частки готових харчових продуктів в структурі експорту підкреслює необхідність розвитку внутрішнього переробного сектору. Посилення позицій у сфері переробки дозволить Україні вийти на міжнародні ринки із продукцією з вищою доданою вартістю, що сприятиме покращенню балансу торгівлі та економічній стійкості країни.

8. Важливість комплексної організаційної та інформаційної підтримки аграрного сектору України не може бути переоцінена, оскільки вона лежить в основі продовольчої безпеки країни та її економічного зростання. Системний підхід до управління аграрним сектором, який включає не тільки виробничі процеси, але й орієнтацію на ринкові умови, інновації, освіту та розвиток навичок, є ключовим для підвищення ефективності аграрної діяльності та покращення якості життя у сільських громадах. Це підкреслює важливу роль урядових інституцій, освітніх закладів та громадських організацій у формуванні стійкої основи для розвитку аграрного сектору.

9. Незважаючи на значні успіхи у створенні та впровадженні інформаційних систем та технологій, аграрний сектор України все ще стикається з низкою викликів, що перешкоджають його інноваційному розвитку. До таких викликів належать нераціональний розподіл інформаційних ресурсів, відсутність мережових комунікаційних каналів для зв'язку з міжнародними інформаційними центрами, а також перенасиченість і узагальненість доступних даних. Ці проблеми потребують уваги та вирішення шляхом створення більш цілеспрямованих інформаційних систем, які відповідали б конкретним потребам користувачів, та впровадження сучасних технологій для забезпечення точності та актуальності інформації.

10. Розвиток аграрного сектору України засвідчує глибоку залежність від власних коштів аграрних підприємств, що складають майже 91% від усіх інвестицій, підкреслюючи інвестиційну активність та автономію цих організацій. Проте, незначна частка бюджетного фінансування вказує на відсутність адекватної державної підтримки, яка є критичною для стимулювання розвитку аграрного сектору, особливо у таких важливих галузях як тваринництво. Відтак, існує нагальна потреба зміцнення державної участі у фінансуванні аграрного сектору для забезпечення його сталого розвитку та адаптації до економічних коливань.

11. Поряд із цим, аналіз бюджетної підтримки аграрного сектору за останні роки виявляє відсутність послідовної державної стратегії щодо фінансування, з особливо гострим падінням державних інвестицій після 2018 року. Це недофінансування ставить під загрозу розвиток критично важливих галузей, як-от тваринництва, і змушує аграрний сектор залежати від зовнішнього фінансування та комерційних кредитів, які не завжди доступні через високі процентні ставки. У результаті, необхідність розробки довгострокових програм державного фінансування стає визначальною для подолання існуючих фінансових викликів у аграрному секторі.

12. Розробка стратегії розвитку аграрного сектору є ключовою для досягнення конкретних цілей в економіці України. Така стратегія повинна

базуватися на глибокому аналізі існуючого стану та потенціалу галузі, включати чіткі критерії успіху та механізми контролю. Це дозволить перейти від декларативних засад до практичного втілення з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки внутрішнього аграрного ринку.

13. Важливим напрямком є введення системи податкових пільг та преференцій, які передбачають перехід від загального до цільового виділення державної підтримки. Це передбачає зміну принципів фінансування, зосередження на конкретних критеріях та умовах для отримання державної допомоги, що спрямовані на стимулювання інноваційного та екологічно сталого розвитку аграрного сектору.

14. Необхідність створення спеціалізованого органу, як Національного оператора ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства, є критичною для розвитку аграрного сектору України. Такий орган відіграватиме ключову роль у нормативно-правовому упорядкуванні земельних відносин та стимулюванні сталого розвитку сільського господарства, сприяючи тим самим підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектору.

15. Функція викупу земельних ділянок від селян та банків, яку має виконувати Національний оператор, є істотною у контексті змін в законодавстві та забезпечення справедливих умов продажу земельних паїв. Встановлення вищої мінімальної ціни на земельні ділянки, яка перевищує нормативну грошову оцінку, сприятиме ефективному функціонуванню ринку земель та забезпеченню інтересів власників земельних паїв.

16. Створення Банку розвитку сільського господарства України, який сконцентрує свою діяльність на кредитуванні інновацій, підтримці сімейних фермерських господарств, а також на залученні інвестицій у високотехнологічні підприємства, є фундаментальним для стимулювання розвитку аграрного сектору. Це дозволить залучити приватний капітал, зменшити ризики для інвесторів та підвищити ефективність інвестицій, сприяючи таким чином формуванню конкурентоспроможної, інноваційної та сталої аграрної індустрії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артем'єва О. О. Банківське кредитування АПК: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 21. Ч. 1. С. 13-18.
2. Бечко П. К. Банківське кредитування аграрного виробництва : монографія. Умань, 2013. 189 с.
3. Белашов Є. В. Модернізація залізничної інфраструктури як чинник підтримки національної економіки в умовах війни на виснаження. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2023. 8 с.
4. Білоченко, А. Кредитування аграрного сектору України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. №48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3>.
5. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. №41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>.
6. Васіна А. Ю. Диверсифікація інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 5. С. 6-13.
7. Васіна, А. Ю. Організаційно-функціональний механізм структурного реформування національної економіки: теоретичні й методологічні основи формування. *Економіка та держава*. 2016. № 4. С. 64-68.
8. Васіна, А. Ю. Структурне реформування національної економіки : методологічні та інституційні аспекти : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 392 с.
9. Гончарук Н.Т., Серьогін С. М. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток. Д.: ДРІДУ УАДУ, 2003. 166 с.
10. Дудукалова, О., Матвієнко, Г. Пільгове кредитування сільськогосподарських виробників як основа сталого економічного розвитку та

інтеграції України у спільну аграрну політику ЄС. *Економіка та суспільство*. 2023. №55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-28>.

11. Європарламент оновив аграрну політику ЄС щодо фінансування фермерів та антикризових заходів. URL: <https://agropolit.com/news/18416-yevroparlament-onoviv-agrarnu-politiku-yes-schodo-finansuvannya-fermeriv-ta-antikrizovih-zahodiv>.

12. Жук В. М., Бездушна Ю. С., Попко С. Ю. Капіталізація національного багатства України: вартість земель сільськогосподарського призначення : наукова доповідь. Київ : ННЦ ІАЕ, 2019. 48 с.

13. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. Київ: Рахункова палата України, 2015.

14. Інформація про результати Державної програми «Доступні кредити 5-7-9». URL: <https://bdf.gov.ua/publiczna-informatsiia/informatsiia-pro-rezultaty-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9>.

15. Ісаян А. М. Банківське кредитування підприємств АПК в умовах невизначеності: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08. Київ, 2016. 228 с.

16. Коваленко О. С. Цільове рефінансування НБУ як спосіб збільшення фінансування економіки: на прикладі сільського господарства. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 105–108.

17. Коробкова О.В. Ефективне агрофінансування – проблеми та їх вирішення. URL: <https://agrianalytica.com/uk/service/agrarian/credit>.

18. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 356 с.

19. Левандівський О. Т. Зарубіжний досвід інвестування сільськогосподарського виробництва. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 49–53.

20. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94-102.
21. Мельник А. Багаторівневе стратегічне планування в системі інституційних механізмів управління в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 2. С. 7-23.
22. Мельник, А. Підвищення конкурентоспроможності територіальних громад в умовах реалізації нової регіональної політики України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 1. С. 21-36.
23. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року (з внесеними змінами і доповненнями НААН). URL : http://www.uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020r.pdf.
24. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 380 с.
25. Нестерчук Ю. О., Мельник К. М., Непочатенко О. А. Роль кредитного ринку у відтворювальному процесі суб'єктів господарювання аграрної галузі. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8494>.
26. Онисько С. М., Содома Р. І. Теоретична сутність кредиту та кредитних відносин у сільськогосподарському виробництві. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 56-61.
27. Офіційний сайт Аграрної біржі України. URL: <https://agrex.gov.ua>.
28. Офіційний сайт Акціонерного товариства «Аграрний фонд України». URL: <https://agrofond.gov.ua/ua>.
29. Офіційний сайт Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/>

30. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
31. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua>.
32. Офіційний сайт Національного банку України URL: <http://www.bank.gov.ua>.
33. Понад 5 мільйонів гектарів земель в Україні не можна обробляти через війну. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/3/697637/>.
34. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2009. 352 с.
35. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.
36. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. Офіційний вісник України. 2020. № 67. стор. 315. ст. 2155.
37. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова КМУ від 19.09.2007 № 1158 // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
38. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року : Розпорядження КМУ від 03.04.2017 № 275-р // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80>.
39. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення : Постанова

Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. Офіційний вісник України. 2020. № 39. стор. 29. ст. 1273.

40. Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан виконання Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та продовольчу безпеку України»: Постанова Верховної Ради України від 22.06.2000 № 1825-III // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1825-iii>.

41. Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 роки: Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 № 3924-XII // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3924-12>.

42. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

43. Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400- XII // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

44. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18.01.2001 № 2238-III // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.

45. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 р.: Розпорядження КМУ від 30.12.2015 № 1437-р // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>.

46. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. Урядовий кур'єр. 2020. № 210.

47. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1345-р. Урядовий кур'єр. 2020. № 212.

48. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року (втратила чинність) : Розпорядження КМУ від 03.02.2010 № 121-р // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-%D1%80>.

49. Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки : Розпорядження КМУ від 21.12.2005 № 536-р // «База даних «За // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/536-2005-%D1%80>.

50. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій (на період до 2025 р.) : Розпорядження КМУ від 23.09.2015 № 995-р // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.

51. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : Розпорядження КМУ від 13.09.2017 № 664-р // «База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

52. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. Офіційний вісник України. 2019. № 61. стор. 65. ст. 2140.

53. Савицький Е. Забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій в умовах кризового періоду. *Економіка та суспільство*. 2022, №44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-28>.
54. Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики / М. М. Шкільняк, А. Ф. Мельник, Т. Л. Желюк [та ін.]. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. Вип. 4. С. 181-190.
55. Стан кредитування підприємств АПК у 2023 році. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk-u-2023-roci>.
56. Стариченко М. А. Зарубіжний досвід організації інвестування сільського господарства. *Економіка та управління АПК*. 2012. Вип. 9. С. 45-49.
57. Стецюк П.А., Гудзь О.Є., Войтюк А.В. Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 49-55.
58. Страпчук С. І. Сталий розвиток аграрних підприємств на засадах циркулярної економіки : монографія. Харків : ДБТУ; Львів : Вид-во «Новий Світ-2000», 2022. 380 с.
59. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.
60. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [Національна академія аграрних наук України]. Київ : НААН; ННЦ ІАЕ, 2016. 148 с.
61. Сурай І. Поняття державного управління аграрним сектором економіки України. Збірник наукових праць НАДУ / За заг. ред. В. І. Лугового. - К.: Вид-во НАДУ, 2003. Вип. 2. С. 259-270.

62. Томашук І. О. Теоретичні аспекти сутності банківського кредиту та особливості кредитних відносин в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2021. № 5. С. 101-112. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105101>.

63. Томашук І., Хаєцька О. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022, №40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1>.

64. Шкільняк, М. М. Лізинг в агропромисловому виробництві. Фінанси агропромислового виробництва : навч. посіб. / М. К. Пархомець, М. М. Шкільняк, Н. П. Чорна, Л. М. Уніят ; за ред. М. К. Пархомця. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 227-256.

65. Школа В. Ю., Домашенко В. С. Оцінка сталого розвитку та економічної стійкості сільського господарства: досвід ЄС для України // International Economic Relations and Sustainable Development = Міжнародні економічні відносини та сталий розвиток) : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 20 травня 2022 р. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 58-61.

66. Шувар І. А., Корпіта Г. М., Шувар Б. І., Шувар А. М. Руйнівний вплив війни на аграрний сектор і економіку України // Продовольча безпека України в умовах війни і післявоєнного відновлення: глобальні та національні виміри. Міжнародний форум = Food security of Ukraine in the conditions of the war and post-war recovery: global and national dimensions. International forum : доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції, 01-02 червня 2023 р., м. Миколаїв / Міністерство освіти і науки України ; Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв : МНАУ, 2023. С. 319-322.

67. Ukraine Corn Market – MY 2022/2023 Overview. URL: <https://www.agflow.com/agricultural-markets-news/ukraine-corn-market-my-2022-2023-overview/#:~:text=Ukraine%20is%20a%20world,on%20the%20global%20supply%20chain>.

68. Ukraine: Sunflower oil production (October 2022). URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-sunflower-oil-production-october->

[2022#:~:text=Since%202012%2C%20Ukraine%20has%20been,safflower%20and%20cottonseed%20oils.](#)

69. Wheat Exports by Country 2023. URL:
<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/wheat-exports-by-country>.